

OPEN
MONUMENTEN
DAG

9 en 10 september 2023

Sporen in het Landschap en Levend Erfgoed

over het Warmondse landschap langs

Leede en Zijl

Eppo van Bolhuis

Redactie Clara Leenstra

Sporen in het landschap en levend erfgoed

Over het Warmondse landschap langs de Leede en de Zijl

Dit jaar willen wij een uitstapje maken naar de polders aan de overkant van de Leede en de Zijl, het oosten van Warmond. In dit boerenlandschap herinneren de boerderijen aan de melkveehouderij en de bereiding van boter en kaas. Er zijn sporen terug te vinden die wijzen op vroege ontginning en bewoning, maar ook op oorlog en gebruiken. Uit de naamgeving van water en land valt meer af te leiden over de geschiedenis van dit unieke polderlandschap, waar dit het boekje over verteld.

Sommige boeren maken nog (Leidse) kaas. Historische koeienrassen uit vroeger tijd lopen in de Warmondse weiden en het unieke en natuurlijke karakter van dit oude *wijdse* landschap keert weer terug door duurzaam beheer.

Eeuwenoude schilderijen laten zien dat het vroeger ook druk was op en rond het water. Het landschap met dieren, molens en zeilschepen lijkt bijna onveranderd, maar blijft altijd in beweging.

De bijgevoegde fietskaart met het programma leiden wij u langs dorp en polder.

Veel plezier! Comité Open Monumentendag Warmond:

Eppo van Bolhuis, Lynn Glas, Henny Langenberg, Clara Leenstra, Ruud van der Loos

Inhoud

1	Het landschap	blz. 3
2	De polders	blz. 7
3	Levend erfgoed	blz. 11
4	Leidse kaas en boerenboter	blz. 13
5	Koebosjes	blz. 14
6	Molens	blz. 15
7	Molenbouwers Timon en Simon Paddenburg	blz. 17
8	Wonen en werken in de Zwanburgerpolder	blz. 20
9	Sierhoenders, wilde vogels en de jacht	blz. 23
10	Vroegere wegen en veren	blz. 28
11	Water, vissen en trekvaart	blz. 31
12	De Tachtigjarige Oorlog	blz. 34
13	Klokken in Warmond	blz. 37
14	Boeren en boerinnen	blz. 39

Afb: P. Sluyter, 1541, Erfgoed Leiden

1. Het landschap

Holtland

Wanneer de Romeinen in 400 na Christus wegtrekken uit ons gebied en het inwonertal dramatisch afneemt, krijgt de natuur alle kans om zich te herstellen. De oude duinen raken overgroeid met eiken- en beukenbossen en op het metersdikke veen groeien weer veenplanten, elzen, wilgen en populieren.

(Afb: Joost Bilhamer, 1575, Rijksmuseum)

Holtland heet onze streek, of vertaald *Bosland*, vanwege de vele bossen. Holtland lag in de buurt van Leiden, mogelijk aan de noordkant van de Rijn rond de riviertjes de Oude Vliet, de Mare en de Zijl. Dit is het oorspronkelijke kerngebied van de eerste graven van Holland. Het is het middelpunt van de grafelijke macht. Het bestuurlijke en juridische centrum was Rijsburg en vanaf de 11^e eeuw Leiden.

De eerste vermelding van Warmond dateert uit eind 9^e eeuw. In Warmond staat dan waarschijnlijk een houten kapelletje op de plaats waar nu de Oude Toren staat. Het is een gehucht met wat houten boerderijen op de strandwal, wat weiden in lager gelegen gebied en een uitgestrekt veenmoeras met kronkelende veenstroompjes en poelen in het oosten. Tussen Warmond en Hillegom liggen naar schatting 17 van zulke nederzettinkjes met in totaal 51 boerderijen en niet veel meer dan 300 inwoners (Bron: Rondom de mondingen van Rijn en Maas, Menno Dijkstra, 2011).

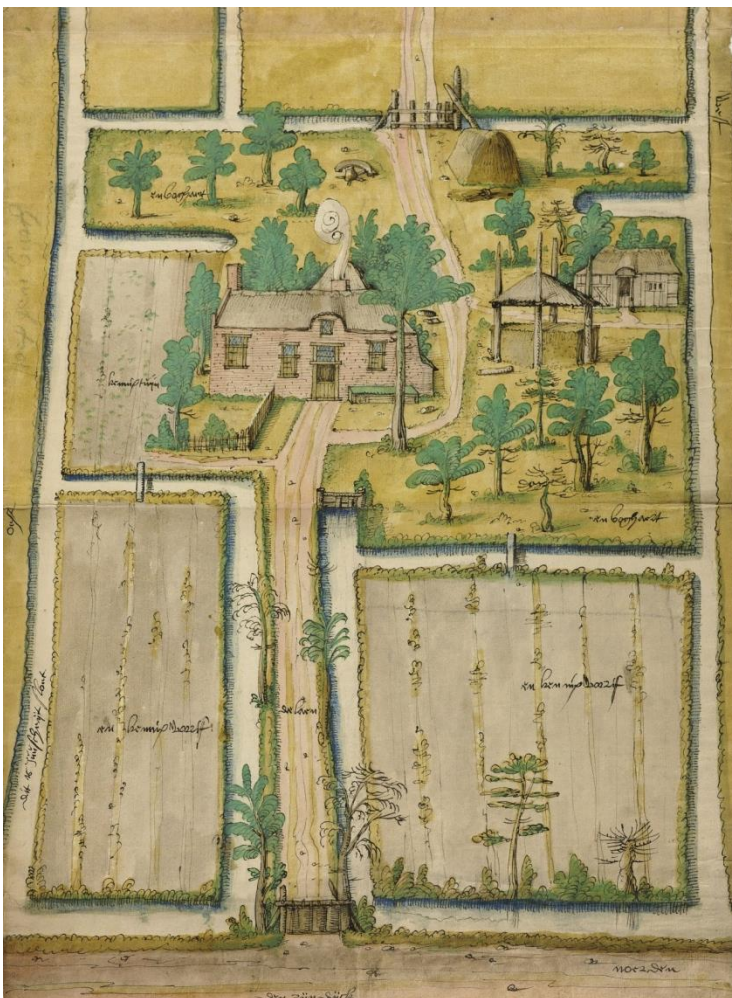
Het moerassige veengebied van Warmond watert vooral af op de zuidelijker gelegen Rijn, omdat de Zuiderzee (het huidige IJsselmeer) nog een binnenmeer is met slechts een smalle verbinding naar zee. De stroomrichting naar de Rijn kunnen wij goed terugzien in de loop van de oude kronkelende veenstromen rond Warmond. Hoe kronkeliger, hoe langzamer het water stroomt. Deze veenstromen zijn later opgenomen in de polders en terug te herkennen in de wirwar aan sloten.

Het polderlandschap

Het ontginnen van onze streek begint al in de vroege middeleeuwen. Het is het prille begin van wat wij later de *Grote Ontginning* zijn gaan noemen. De inwoners van Warmond en omliggende dorpen kappen hun bossen voor de bouw van huizen en schepen, voor brandhout en om ruimte te maken voor akkerbouw. Door de regelmatig zandverstuivingen over de westelijk gelegen akkers, richten zij hun blik op het oosten, op de uitgestrekte nog wilde veengronden. Daar is voldoende ruimte voor de groeiende bevolking en voor nieuw akkerland. Daarbij komt dat het traditionele hofstelsel van centrale hoven met meerdere boerderijen met onvrije horige boeren verdwijnt door verkoop en vererving.

Van hoven naar boerderijen

Veel hofheren, edelen uit oude voorname families, worden door de graaf van Holland vanaf de 12^e eeuw benoemd tot schout (dagelijks bestuur) of heer van een ambacht. Ook ridders, belangrijke militaire functionarissen, krijgen vanaf de 13^e eeuw als beloning land in leen. Samen zullen deze oude edelen en nieuwe ridders de uiteindelijke adelstand van zo'n 100 man vormen. *(In 1800 waren er slechts vijf adellijke families over in Holland. De elite bestond toen vooral uit rijke handelaren en*

belangrijke ambtenaren.) Leengoed, huis en titel vererven op de oudste zoon of, bij enkel dochters, soms op de oudste dochter. De overige kinderen die geen leengoed kunnen bemachtigen of in stand houden hebben geen privileges meer zoals het jachtrecht en betalen belasting. Zij worden net als de adel welgeborenen genoemd, maar horen niet meer tot de adellijke stand. Zij zullen mede de rijke boerenstand en rijke burgerij vormen en belangrijke functies als schout vervullen.

Zo wonen hier de Heer van Warmond, de Heer van Alkemade en twee heren van Teylingen. Zij bouwen kastelen en verdienen aan de ontginningen. Het uitgeven van stukken veen om te ontginnen levert belasting op en de boeren vrijheid. Verder vinden we veel lagere welgeborenen in Warmond.

Een voorbeeld van een boerderij in de 16^e eeuw.

Afb: Boerderij in Alphen, Pieter Sluyter, 1541, Erfgoed Leiden

Rijnland

Net als de grafelijke macht breidden ook de ontginningen zich uit naar het oosten. De Warmondse ontginningen vinden al vroeg in de middeleeuwen plaats in het veen van de latere Boterhuispolder en de Zwanburgerpolder. Via natuurlijke waterlopen proberen de Warmondse boeren het water af te voeren. Vroeger zocht het water vanzelf een kronkelende weg uit het veen. Maar nu het veen begint in te klinken en te oxideren moeten de boeren deze natuurlijke waterlopen uitgraven en het nieuwe land beschermen met dammen en dijken. In de Middeleeuwen neemt de wateroverlast steeds meer toe.

De Rijn, ooit de noordelijke grens van het Romeinse Rijk, stroomde eeuwenlang bij Katwijk ongehinderd de zee in, maar steeds meer Rijnwater *lekt* weg via de Lek. Als zich nieuwe duinen vormen voor de kust, kan het krachteloos geworden Rijnwater niet meer de zee in stromen. Dit heeft vervelende overstromingen in onze streken tot gevolg. Gelukkig kan het water in de loop van de Middeleeuwen via het Leidse Meer en het Haarlemmermeer bij Spaarndam naar de Zuiderzee lopen die na een storm een grote verbinding heeft gekregen met de Waddenzee.

Om de afvoer van overtollig Rijnwater beter te laten verlopen, wordt in 1200 de voorloper van het Hoogheemraadschap Rijnland opgericht. Deze begint met het uitgraven van de Zijl en de Does bij Leiderdorp en oostelijker de Heijmanswetering bij Alphen en de Oude Wetering bij Roelofarendsveen. Zo houden Leiden en de omliggende dorpen droge voeten. Bedenk dat er soms heel veel water door de Zijl en de Leede stroomde. Een uitgestrekt gebied, lopende van Wassenaar tot Gouda, waterde af via deze riviertjes.

Door de ongekende polderijver zal het Hollandse polderlandschap zijn definitieve vorm krijgen. Het is één van de oudste cultuurlandschappen van Europa. Holtland is een polderland geworden met *wijdse* vergezichten, van dichte grote bossen is al lang geen sprake meer. Alleen de naam van deze kleine streek bij Leiden resteert als de naam van ons land.

Wat betekent het eigenlijk?

Alkemade	komt van alk <i>modder</i> (of <i>gemeenschappelijk</i>) en made <i>gras- of hooiland</i> . Hoogmade is dus <i>hoog liggend grasland</i>
Boekhorst	horst <i>begroeide hoogte</i> , boek <i>beuk</i>
Broek	<i>moeras</i> , zoals in Broek en Simontjespolder, vroeger kenden wij ook de Warmonderbroek en de Sassemerbroek
Geest	<i>(onvruchtbare) zandgrond / akkers op strandwal</i>
Hellegat	<i>helle lage en moerassige plaats, gat laag of drassig gebied op hogere grond</i>
Hemmeer	<i>hem buitendijks of aangeslibd land of landtong, meer grote zoetwaterplas</i>
Kaag	<i>buitendijks land</i>
Klinkenberg	clinge <i>geaccidenteerde geestgrond</i> berg <i>heuvel</i> , tegenovergestelde Clingendael ☺
Klok	klanknabootsing, de eerste vroeg middeleeuwse klok deed <i>clocc</i>
Koudenhoorn	<i>onbeschu/verlaten hoekje</i> , het zuidwestpuntje van de Zwanburgerpolder, een houtbosje, werd Kouwenhoortje genoemd.
Krocht	<i>hoger gelegen (akker)land op (zand)grond</i> . Denk aan Engelse <i>croft</i> . Krochten zijn vaak omsloten door houtwallen tegen de overstuiving met duinzand. Warmond kende twee krochten: de Krogt, het moestuingebied achter het Trefpunt en een krocht aan de Warmonderdam (bron: Aad van der Geest)
Leede	<i>gegraven waterloop</i> , riviertje bij Warmond, heel oude waternaam die veel voorkomt, ook als Lei, Leie, Ley, leithon, Laai (denk aan Leerdam en aan Ursula von der Leyen). Leiden zou genoemd zijn naar drie Leede's (Leithes): de Mare/Leede, de Zijl en de Oude Vliet of de Oude Rijn. Denk ook aan Leimuiden <i>uitmonding van de Leede</i>
Lockhorst	lok <i>afgesloten ruimte</i> , horst <i>begroeide hoogte</i>
Mare	<i>stilstaand water</i> , zoals in de Holle Mare, het kronkelende veenstroompje dat langs de Klaas Hennepoelpolder, de Veerpolder en door de Broek en Simontjespolder loopt en natuurlijk de Mare die naar Leiden loopt
Menneweg	<i>landweg waar een wagen overheen kan rijden</i> denk aan <i>mennen drijven, besturen</i>
Oud Ade	<i>oude rivier</i>
Poel	<i>ondiepe plas</i>
Rijpwetering	<i>rijp</i> betekent <i>rand</i> , <i>wetering</i> betekent <i>afwatering</i>
Sijp	<i>sijpelend, druppelend</i> riviertje van een kilometer lengte, dat loopt van het Vennemeer naar het Zweiland.
Sloot	<i>gegraven waterloop</i> (die landerijen van elkaar <i>afsloot</i>)
Spijkerboor	<i>kronkelende waterloop</i> , lijkend op een ouderwetse timmermansboor
Sprietlaak	<i>spriet, kleine waterloop</i> en <i>laak</i> , vroeger ook wel <i>laeck, afvoersloot</i> . Het verlengde van de Leede voorbij de Zwanburgermolen is dus een samenvoeging.
Teylingen	<i>taag la</i> <i>staart op smalle hoge rug</i>
Veen	<i>drassig land</i> , tot de 12 ^e eeuw dezelfde betekenis als <i>ven</i> (bv. Zutphen = <i>Zuidveen</i>)
Voort	<i>doorwaadbare plaats</i> . Denk aan de Lange Voort in Oegstgeest
't Wijde	<i>t Wijde, wijd ver, ruim</i> , wateren van graaf van Holland bij Kaag en Braassem
Zijl	<i>langzaam stromend water</i> , riviertje dat loopt van Leiden naar het Zweiland
Zweiland	een <i>zwei</i> is een <i>beweegbare winkelhaak</i> . Slaat of op de vorm van het driehoekige water Zweiland of de scherpe hoek die in de Sweilandpolder zit, als het gereedschap <i>zweihaak</i> , of afkomstig van het woord <i>zwad</i> dat <i>hooiland</i> betekent.

2. De polders

De Zwanburgerpolder

Waarschijnlijk heette deze polder oorspronkelijk de Zwanbroekpolder. Ook de naam Zwanenborch of Zwanenburg komt voor. Het is verleidelijk om aan een echte burcht te denken. Er is echter geen enkele aanwijzing dat in deze polder een burcht of huis heeft gelegen. De verklaring Zwanenbroek, *moeras met zwanen*, heeft de voorkeur. Ook is sprake van een Swanmeer (poeltje) in de polder.

Het is de Warmondse dorps-gemeenschap die gezamenlijk het land ontgint en in gebruik neemt. Het onregelmatig kavelpatroon van de Zwanburgerpolder, dat de loop van de oude veenstromen volgt, is kenmerkend voor deze vroegste ontginningen. Als wij kaarten van de Zwanburgerpolder uit de 17^e eeuw vergelijken met hedendaagse kaarten dan is het slotenpatroon vrijwel onveranderd gebleven.

Nu resteert alleen het noordelijke deel van de Zwanburgerpolder. De oude polder omvatte niet alleen de huidige polder, maar ook Koudenhoorn en het gebied waar nu 't Joppe is. Cultuurhistorische gezien is het een kleine ramp dat het zuidelijke deel van deze gezamenlijk ontgonnen polder is vergraven, maar we hebben daar een prachtig natuur- en recreatiegebied voor terug gekregen én fossielen van een mammoet, walrus en wisent uit een ver en koud verleden.

In de oude Zwanburgerpolder is op de 17e-eeuwse kaarten een grote sloot zichtbaar, de Zwanburgersloot. Deze deelt de Zwanburgerpolder in tweeën. Aan het dorpse eind staat een houten wipmolen, de eerste Zwanburgermolen, met een zogenaamd *verlaat*. Dit is een sluisje dat het mogelijk maakt om met een schuit de polder in te varen. Het andere einde van de sloot is afgesloten door een dam. De andere brede sloot is de Grote Sloot of Wijde Sloot, die nog steeds de Zwanburgerpolder, nu Koudenhoorn, scheidt van de Veerpolder en de Broek en Simontjespolder.

Afb: detail Google Maps

In de polder lagen naast de Zwanburgermolen boerderij de Eenzaamheid, een bakkerij Oudshoorn, de scheepswerf van Foyt van Leeuwen, scheepswerf de Leede en een zogenaamde vinkenbaan. Alle zullen later ter sprake komen.

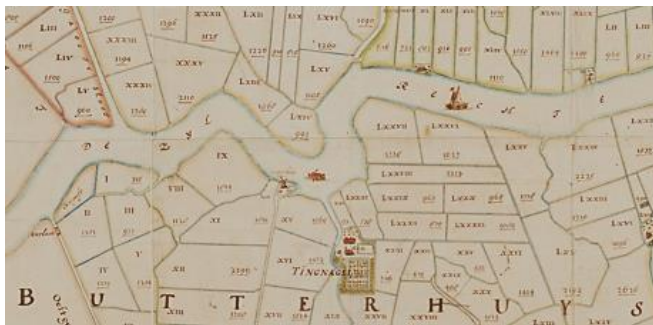
De Zijl

Als we naar de Zijl kijken heeft deze een behoorlijk kronkelend beloop. Het riviertje is niet langer dan 4,5 km. Het begin werd vroeger de Kromme Zijl genoemd en het stuk verderop richting de huidige Kaagsociëteit de Rechte Zijl. Vermoedelijk is dit het in de 13^e eeuw doorgegraven deel om overtollige Rijnwater af te voeren naar de Haarlemmermeer.

Hier zien wij op een schilderij van Jan van Goyen uit 1650 het drukke verkeer op de rivier De Zijl. Links van de rivier ligt de Boterhuispolder en rechts de Zwanburgerpolder. In het midden vaart een schip naar rechts, waarschijnlijk de Grootte Sloot op. Rechts van het schip schilderde van Goyen dan de Stadsmolen aan de Stinksloot (Slaaghsloot) bij de Gamma en verder rechts de Broekdijkmolen. De meest rechtse molen zou molen 't Poeltje (bij de wijk Poelgeest) kunnen zijn.

Tengnagel

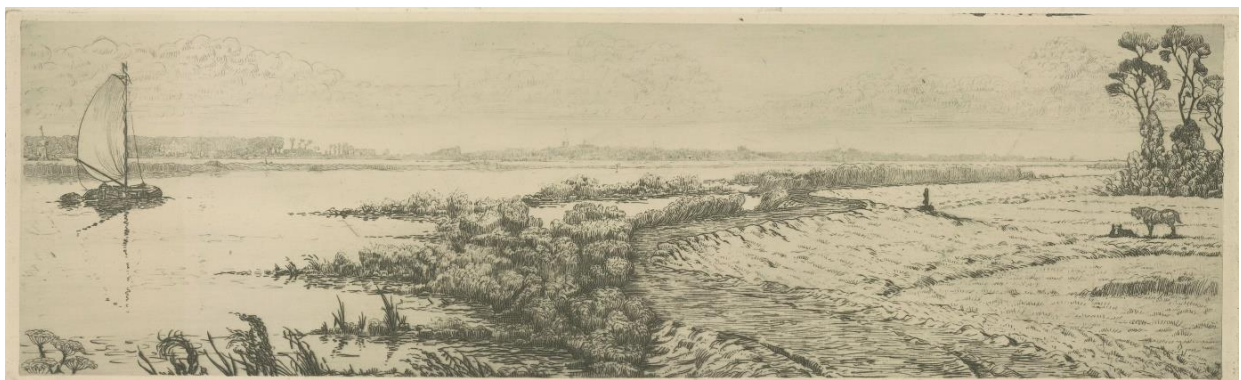
De grote uitstulping in de Zijl werd de Tengnagel of Tingnagel genoemd. Een tengnagel is een spijker die gebruikt wordt bij het slaan van verbindingslatten, de zogenaamde tengels tussen scheepsplanken. De Tengnagel is tijdens de crisisjaren 1936-1937 doorgraven door werkloze Warmondse mannen om zo een centje bij te kunnen verdienen. Ze kregen er 12,5 gulden voor.

Door het doorgraven ontstond een eilandje, het Boterhuiseiland. De huidige Tengnagel is het langgerekte uiteinde van de Strengen. Samen vormen zij het smalle eiland dat ontstond toen 't Joppe werd gegraven en de zuidostrand van de oude Zwanburgerpolder vormde. Bij het doorgraven is zowaar een urntje uit de (pre)Romeinse tijd gevonden!

Baart: 1669, Johannes Dou, Erfgoed Leiden,
Foto potje: Museum van Oudheden

Afb: aan de Zijl onder Warmond, 1927,
Leiden Maurits van der Valk, Erfgoed Leiden

De Boterhuispolder

Aan het onregelmatige patroon van de kavels zien we dat ook deze polder zeer oud is. De eerste ontginningen begonnen al in de Karolingische tijd (± 800). De sloten volgen ook hier voor een deel de natuurlijke loop van krekken en veenstromen. Door eeuwen van inklinking en oxidatie van het veen kwam ook hier het land lager te liggen dan de sloten, die gevuld zijn met zand. Zo ligt de polder nu 2 m onder NAP.

Warmondse deel van de Boterhuispolder, 1669, Johannes Dou, Erfgoed Leiden en Omstreken

De Boterhuispolder is genoemd naar het Boterhuis aan de Zijl. Naar dit gebouw brachten de boeren uit de omgeving hun boter, die van daaruit werd verhandeld. Het was waarschijnlijk een soort boterwaag. Het boterhuis werd later een boerderij, verwarrend genoeg ook Tingnagel genoemd (nu als bijzonder archeologisch object uit de 17^e eeuw aangemerkt) en later de Oude Boterhuiswoning.

Vlakbij is de Boterhuismolen gebouwd. Eerst was dit een houten wipmolen en sinds 1744 een zogenaamde grondzeiler van steen. Iets verderop staat de Lakenveldeboerderij, waar u duurzaam en lokaal rundvlees kunt kopen.

Het zuidelijke deel van de Boterhuispolder is recent afgegraven voor de ontwikkeling van natte natuur. De grond bestaat uit het huisvuil van Leiden waarmee de polder de afgelopen eeuwen was opgehoogd. Deze grond is gestort op het uitkijkpunt aan de Kaag bij de Menneweg, bovenop de oude vuilnisbelt van Sassenheim. Daardoor zijn nu op het uitkijkpunt helemaal aan de andere kant van de Kagerplassen veel Leidse pijpenkoppen, potscherven en oude bouwmaterialen terug te vinden.

Het lage land

In de late 14^e eeuw kent Warmond zo'n 50 boerderijen en 6 kastelen. Waarschijnlijk wonen er zo'n 300 mensen in het ambacht, met name in het dorp. De polders kenden veel minder boerderijen en bewoners. Oud Ade bestaat bijvoorbeeld in 1731 nog maar uit drie boerderijen. De bebouwing staat verspreid over de polders. Latere polders laten vaak een lintbebouwing zien.

In de Boterhuispolder zijn bij archeologisch onderzoek vondsten gedaan die al uit de Frankische tijd, hij de 7^e en 8^e eeuw, dateren. Zover terug gaan de veenontginningen al! Eeuwen van ontwateren hebben wel geleid tot grote bodemdaling. Niet voor niets wordt dit oostelijk poldergebied van Warmond Het Lage Land genoemd en vanwege het geringe aantal inwoners ook een enkele keer "het lege landt". Om dit lage land weer op te hogen is in vele eeuwen een grote hoeveelheid zand met schelpen en puin uit de omringende sloten en vaarten over de percelen aangebracht. Op de Zwanburgerpolder ligt bijvoorbeeld een 1 m dikke laag zand, schelpen en puin en daaronder een 2 m dikke laag vermengd met veen. Daardoor is goed archeologisch onderzoek in deze polder lastig.

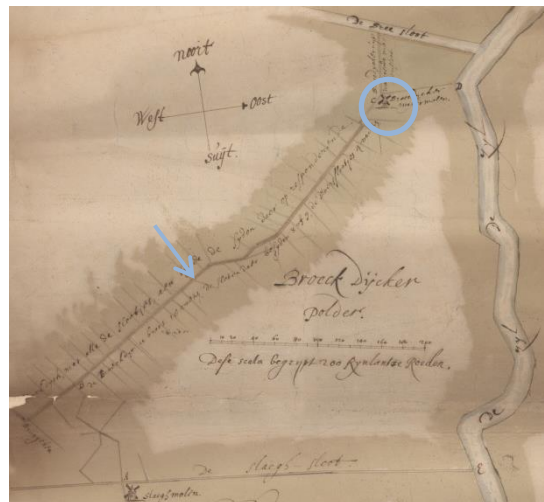
Kastelen bij het veen

Op een oude luchtfoto zijn ten zuidwesten van het Vennemeer, bij de Langebrug, twee delen van concentrische cirkels te zien, een vondst van André van Noort van het historisch genootschap Warmelda. Verkennend archeologisch onderzoek heeft tot dusver materialen als potscherven uit de 8e tot de 15e eeuw en bakstenen uit de 13e eeuw aangetoond. Dit wijst mogelijk op een vroeg middeleeuws kasteel met twee grachten. Voorbeelden van zo'n rond kasteel zijn ook het Steenhuis van Dirk van Teylingen (nu kinderboerderij), het verdwenen kasteel Alkemade ten noorden van Warmond en de nog bestaande ruïne van Teylingen in Voorhout. In de Klinkenbergerpolder achter de Oude Toren zijn op oude luchtfoto's ook ronde structuren ontdekt en ook de oude eendenkooi in de Hofpolder is er waarschijnlijk één. De grootste van dit type burchten lag in Oegstgeest, kasteel De Oudenhof, net als de andere buiten de dijk (Hofdijk) of de strandwal gelegen. Deze bezat zelfs drie grachten. Waarom zoveel vroegmiddeleeuwse kastelen aan de rand van het moerassige veengebied lagen is onbekend, mogelijk om de ontginningen vanuit deze versterkingen te leiden.

Broek- en Simontjespolder

De eerste ontginningen van de Oegstgeester Broek dateren al uit de 9^e eeuw. De polders waren onderdeel van het ambacht Poelgeest horend bij kasteel Poelgeest. Dit kasteel is in 1573 met de Warmondse kerk en kloosters door Leidenaren verwoest, zodat ze geen onderdak konden bieden aan de Spaanse troepen, die Leiden wilden veroveren. De Oegstgeester Broekpolder dateert uit 1625, toen 11 kleinere percelen zijn samengevoegd. In 1639 is daar de Simontjespolder bijgekomen.

De Broekdijkmolen "O", die eerst een stukje zuidelijker aan het eind van de dijk stond, houdt de polder droog. De Broekdijk "pijl" speelde een belangrijke rol bij de ontginning van de polder. Deze dijk of veenbrug door het veen, met daarop de oude Broekweg, eindigt bij de Broekdijkmolen. Het was de graaf van Holland, Floris II, ook wel Floris de Vette of de Dikke (1085-1122) die ondernemende mensen de kans gaf om hier aan beide zijden van de dan 90 m lange dijk kavels (copes) in het moeras te ontwateren en te gebruiken tegen een jaarlijkse bijdrage (tijns). Waarschijnlijk zijn het kasteel Poelgeest en het bijbehorende ambacht door de graaf als beloning gegeven voor het ontginnen van de Oegstgeesterbroek. Het kavelpatroon wijkt af van dat van de Zwanburgerpolder en Boterhuispolder en is kenmerkend voor het latere polderlandschap. Het wordt ook wel een *slagen landschap* genoemd, vanwege de langgerekte kavels, ook wel slagen genoemd. Kenmerkend is dat de sloten haaks op de dijk staan. (bron: Merenwijkpark.wordpress.com, afb: 1646, Erfgoed Leiden).

Aan de slag

Iedere boer die met zijn land aan de weg grensde, moest zijn eigen deel van de weg, zijn "slag" onderhouden. Tweejaarlijks werd de weg geïnspecteerd. Een boer moest "aan de slag" wanneer zijn stuk weg niet netjes en breed genoeg was. Dit gold mogelijk ook voor alle boerderijen die aan de Herenweg en de Dorpsstraat in Warmond lagen. Dit gold ook voor het schoonhouden van de Leede.

3. Levend erfgoed

Tegenwoordig grazen in Warmond weer drie oude runderrassen in de weilanden. Deze soorten waren bijna verdwenen. Deze oude rassen noemen wij nu *levend erfgoed*, een ander woord voor historisch waardevolle rassen. Het is steeds normaler om bij koeien de horens weer te laten staan.

Op deze kopie van een schilderij van Jan van Goyen zien wij wederom in de verte Leiden vanaf de Zijl gezien met links de Boterhuismolen, in het midden waarschijnlijk de Broekdijkmolen, rechts de Zwanburgerpolder, nu de Strengen. Verder valt op hoe druk het is, hoe natuurlijk de oeverranden zijn en dat alle koeien horens dragen en vrijelijk het ondiepe water in kunnen lopen. (kunstmuseum Basel)

De Lakenvelder

Het Lakenvelder Rund is een van de oudste Hollandse koeienrassen, een echt sierras, later veel gehouden door adel en aristocratie en daarom ook wel *kasteel- of parkrund* genoemd. Deze zwarte of rode koeien hebben een wit laken rond de buik. Op schilderijen uit de middeleeuwen is deze koe al te herkennen. Bijna was dit vriendelijke kleine rund uitgestorven, omdat de vlees- en melkproductie achterbleef bij de moderne koeien. Hun aantal liep daardoor terug naar slechts 250 waarvan vele te weinig originele kenmerken hadden waardoor het stamboek verdween. In de jaren 50 gold zelfs een verbod op het fokken met Lakenvelder stieren. Tegenwoordig zijn er alweer 1500 Lakenvelders in Nederland, waarvan een deel in Warmond. Voor Warmonders zijn Lakenvelders inmiddels een bekend verschijnsel, maar vergeet dus niet hoe bijzonder ze zijn.

De bekende 18^e-eeuwse Warmondse natuuronderzoeker en arts Johannes Le Francq de Berkhey, woonachtig op buitenplaats Zorgvliet (*Dorpsstraat 43*), schrijft daar iets over. Hij vertelt namelijk dat ook in zijn tijd deze koeien vrij zeldzaam zijn en dat ze soms "*kraamkoeien*" worden genoemd. Als een vrouw rond de bevalling stierf, werd een wit laken over de zwarte kist gelegd. Laten wij het toch maar bij de naam Lakenvelders houden.

Overigens komen ook bij andere rassen "witte lakens" voor, maar die ontstaan vaak spontaan. Bij de Hollandse Lakenvelders is eeuwen lang selectief op het laken gefokt. Het ras komt oorspronkelijk uit Holland en Zeeland. In de Warmondse Boterhuispolder bij Leiderdorp ligt de Lakenvelderboerderij waar vlees van deze runderen gekocht kan worden.

Nieuwsbericht in het Rotterdamsch Nieuwsblad uit 1889:

Door een landbouwer te Warmont werd vrijdag op de markt te Leiden een koe verkocht aan een landbouwer, wonende te Zoeterwoude, die het dier bij zijn thuiskomst in het land deed, waar het zich des avonds om acht uur nog bevond. Naar het scheen was de koe met die verandering toch niet erg ingenomen, want in den nacht verliet het dier het land en des morgens om half vier uur was het weer bij den ouden eigenaar te Warmont in de weide. Wegens haar gehechtheid heeft de vroegere eigenaar het dier weer van den nieuwen eigenaar teruggekocht.

De Groninger blaarkop

In 1800 introduceren Warmondse boeren de blaarkop uit Groningen, een goed melk- en vleesrund, dat bovendien beter tegen de kou kan. Blaarkoppen zijn rood of zwart met een witte kop en met kenmerkende gekleurde vlekken rond de ogen. Het ras wordt al genoemd in de 13^e eeuw. Het enthousiasme onder boeren voor deze runderen is later sterk teruggelopen. In 1975 was nog 60% van de koeien in de regio een blaarkop. Tegenwoordig zijn in Nederland nog slechts 1600 echte blaarkoppen te vinden, bijvoorbeeld op kaasboerderij de Sophiahoeve en het Boterhuys.

Het Maas-Rijn-IJsselvee (MRY) en Fries-Hollands vee

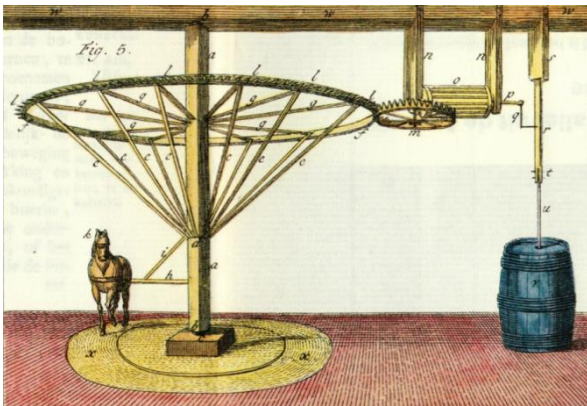
De vrij zeldzame roodbonte MRY-koeien zien wij bij het Boterhuys. Bij deze boerderij staat ook Fries-Hollands vee, het oorspronkelijke zwart-witte ras dat tot 1980 overal in Nederland te zien was (en is vervangen door de Holstein Frisian). Nu resteren iets meer dan 2000 exemplaren van dit ras. Op ijsboerderij het Boterhuys zijn in de winkel zelfgemaakt biologisch ijs, vla, yoghurt en vlees te koop.

Bericht in het Binnenhof, 1952:

....in de familie van Joannes Quirinus van der Scheer komt ook nog een zekere Krijn voor, die onder de naam Koos Neef bekend stond. Volgens een verhaal uit die dagen was deze Krijn, die te Warmond woonde, een bekend figuur, omdat hij in het voorjaar het eerst zijn koeien in het land deed. En verder, omdat hij jaarlijks in maart met een grote steek op het hoofd en een mandje aan de hand van Warmond naar Den Haag stapte en aan het hof van koningin Wilhelmina de eerste grasboter en kievitseieren kwam presenteren....

4. Leidse kaas en boerenboter

Al in 800 v.Chr. hebben we kaas in ons gebied. Leidse boerenkaas is de oudst bekende kaassoort van Nederland. Warmondse boeren maken waarschijnlijk al in de 14^e eeuw Leidse kaas en boter. De Warmondse monniken en nonnen deden dat ook. Hun kloosterkaas was zelfs op de Antwerpse markt terug te vinden. Leidse kaas werd in grote getale vervaardigd op de boerderijen rond Leiden. Eeuwenlang is deze kaas de belangrijkste kaas van Nederland door zijn houdbaarheid. De Leidse kaas is door het lage vetgehalte beter te bewaren bij hogere temperaturen en was dus meer geschikt om mee te nemen op de lange reizen van koopvaardijsschepen dan de vette Goudse kaas. Boter was een stuk minder goed houdbaar en vooral bestemd voor de lokale markt. Het Boterhuis zal in de handel van Leidse kaas naar andere delen van Nederland en de wereld een grote rol hebben gespeeld.

Afb: karmolen uit Rundvee, Le Francq de Berkhey

Het maken van de Leidse kaas was van oudsher vrouwenwerk. De mannen werkten op het land en molken de koeien. Veel boerderijen hadden karmolenhuizen waar de melk werd gekarnd met een karmolen, al dan niet aangedreven door een paard. Tegenwoordig gaat het karnen mechanisch. Iedere 20 liter melk geeft een kilo boter. Bij het maken van de boerenboter blijft magere melk over die gebruikt wordt om de boeren Leidse kaas te maken. De komijnzaden geven een unieke smaak aan de kaas, die zonder deze zaden en door het lage vetgehalte wat smakeloos zou zijn. De kaas is een beschermd Europees streekproduct (B.O.B.). In de kaasboerderijen wordt zoals in vroeger tijd gebruik gemaakt van rauwe melk.

In 1950 zijn in het Lage Land nog 40 boerderijen in gebruik, waarvan er 13 kaas maken. Dat gebeurt nu nog op vier boerderijen in Warmond:

• de Sophiahoeve	familie Warmerdam sinds i.i.g. 1582	boeren Leidse, roomboter
• de Sweylandthoeve	familie van Schie sinds 1845	boeren Leidse, roomboter
• de Eenzaamheid (1600)	familie van Schie sinds 1849	“wilde weide kaas”
• boerderij Pennings	familie Pennings sinds 1930	verschillende boerenkazen

5. Koebosjes

Wie uitkijkt over de Zwanburgerpolder, Boterhuispolder of Hemmeerpolder, ziet her en der groepjes bomen groeien in het weiland. Sommige van deze minibosjes staan op door sloten omgeven eilandjes. Deze beboste eilandjes zijn uniek in de wereld. De natuur kon hier lange tijd haar gang gaan. Bomen als els, es, wilg en populier rijzen hier op uit het vlakke landschap en bieden beschutting tegen storm, regen en zon voor de koeien én de boer. Regelmatig worden bomen in de weilanden afgezet, vroeger voor hakhout en tegenwoordig om te voorkomen dat roofvogels zich daar nestelen en een gevaar vormen voor de weidevogels. De echte koebosjes worden soms met rust gelaten.

Maar wat de eilandjes met de bosjes zo uniek maakt, is hun ontstaansgeschiedenis. De aanleiding voor de boeren om deze aan te leggen was schrijnend: besmettelijke veeziekten.

Bij ziekte van zijn vee moest de boer een veearts inlichten, waarop besloten kon worden tot het afmaken van het zieke dier. Het dier of meerdere geruimde dieren werden vervolgens begraven en met gebluste kalk bedekt. Deze eilandjes, deze vee-begraafplaatsen, zijn ontstaan omdat de boer verplicht was de besmette dieren op eigen terrein ver van de stallen te begraven. Vervolgens zijn de eilandjes vanzelf tot koe- of pestbosjes uitgegroeid.

Verschillende ziektes deden in de vorige eeuwen de ronde, zoals de zeer besmettelijke runderpest, veroorzaakt door een virus verwant aan het mazelenvirus. In 1865 was de laatste epidemie van runderpest, met verschrikkelijke gevolgen. Dat sommige boeren niet geloofden in virussen en veeartsen en meer vertrouwen hadden in de wil van God maakte het extra lastig om controle te krijgen op de epidemie. Het ruimen van zieke en dode koeien leidde tot groot protest bij boeren, waarbij zelfs een dode viel. Een aantal boeren werd tot geldboetes en een enkeling tot een korte gevangenisstraf veroordeeld. Landelijk stierf meer dan de helft van de runderen aan de runderpest. Door een wereldwijd vaccinatieprogramma is deze ziekte sinds 2011 gelukkig uitgeroeid.

Andere ziektes zijn miltvuur (antrax) en mond-en-klauwzeer. De miltvuur bacterie kan nog vele tientallen jaren aanwezig zijn in de grond van de koebosjes. De boer moest ook na lange tijd oppassen niet alsnog zelf besmet te raken met deze dodelijke bacterie. Vooral lichte vlekken in de aarde, van de ongebluste kalk, waarschuwen de boer daar extra voorzichtig te zijn. Sinds de destructiewet van 1957 zijn gevallen van miltvuur zeer zeldzaam geworden.

Het mond-en-klauwzeervirus is zo besmettelijk dat het zich tot 5 km in de omtrek kan verspreiden via de lucht. Daar lijkt het coronavirus niets bij. Gelukkig komt deze ziekte niet meer voor in Europa.

6. Molens

De eerste molens in Nederland dateren uit begin van de 14^e eeuw. In 1370 wordt al gesproken over een molen in Warmond, bij de huidige Korenmolenbrug. Iedereen in Warmond, het Lage Land, de Kaag en Oud Ade was verplicht bij deze molen van de heer zijn koren te malen.

De Zwanburgermolen

In de Zwanburgerpolder vind je tegenwoordig, naast boerderij de Eenzaamheid, alleen de Zwanburgermolen met de molenaarswoning. De Zwanburgermolen, in Warmond door oudere inwoners nog “de molen van Cozijn” genoemd, is een belangrijke bezienswaardigheid van Warmond.

In de 15^e eeuw zijn de eerste windwatermolentjes in Holland geplaatst. Ze waren zeer welkom, want de veengronden klonken steeds verder in. In de 16^e eeuw was sprake van molentjes in de kleine polders aan de overkant van de Warmonder Leede. De boerderijen stonden aan de dorpszijde van de Leede en aan de overzijde lagen de weilanden, waar ‘s zomers de koeien graasden. Boeren probeerden in het voorjaar hun eigen stukje ondergelopen land droog te malen.

De paardenmolen in de Veerpolder 1595

Niet alleen windwater-, maar ook paardenwatermolens maalden in de 16^e eeuw het water uit de polders. In 1615 was sprake van vier windwatermolens, twee aan de noordkant en twee aan de zuidkant. Toen in 1632 de poldertjes zijn samengevoegd, is door de meer dan

30 “ingelanden” (de eigenaren en gebruikers van de polder) besloten tot de bouw van een grotere wipwatermolen. Er is nog enige discussie geweest waar de molen het best kon staan, maar uiteindelijk is gekozen voor de huidige locatie, op grond van Pieter en Foyt Niclaeszonen.

De eerste Zwanburgermolen, met verlaat 1667

In 1805 is de huidige ronde stenen grondzeiler gebouwd door de bekende Warmondse molenmaker Simon Paddenburg. Restaureren van de oude molen was te duur. Naast de molen ligt een sluisje, een verlaat. Tot 1679 werd de poldersluis opengezet om de polder onder water te zetten wat de vruchtbaarheid ten goede kwam. Via de sluis kunnen schuiten de polder in varen.

Ieder jaar werd de baan van molenaar opnieuw aanbesteed. Zo kon het gebeuren dat tussen 1642 en 1800 50 keer van molenaar is gewisseld. Met de nieuwe stenen molen komt daar verandering in. Vader en zoon Dirk en Johannes Hassink namen samen 85 jaar voor hun rekening. De bekende molenaar Ari Cozijn was 54 jaar molenaar en een plaatselijke beroemdheid voor Warmonders en watersporters. Cozijn kwam uit een grote molenaarsfamilie die negen generaties lang in Rijpwetering, Oude Wetering, Noordwijkerhout en Leiden hebben gemalen. De achternaam Cozijn of Kozijn komt van cuzin. We herkennen dit woord terug in het Frans (en Engels) in cousin voor “neef”.

Later volgt molenaar Leen van de Berg. In 1958 is een elektrisch vijzelgemaal aangelegd en wordt de Zwanburgermolen voor één gulden de eerste molen van de net opgerichte Rijnlandse Molenstichting. Deze komt als geroepen, want heel wat molens zijn al gesloopt of in ruïneuze staat geraakt. Gelukkig zijn veel Warmondse molens behouden gebleven. Tussen Warmond en Alphen staan nu nog 34 molens waarvan Warmond de meeste kent: 8. De Zwanburgermolen springt regelmatig bij en maalt nog steeds water uit de polder.

Dat het leven op een molen best gevaarlijk kan zijn blijkt uit het volgende verhaal uit augustus 1913:

Zondagmorgen vroeg barstte een onweer los waarbij de bliksem de molen in de Zwanburgerpolder trof die bewoond werd door watermolenaar Cozijn. De bliksem sloeg boven in de kap en ging door de schoorsteen naar de woonkamer en vernielde daar al het huisraad. Spiegels lampen en schilderijen lagen in allerlei stukken en splinters in wilde wanorde door het vertrek. Gordijnen, behangpapier en houtwerk waren van de muur geslagen of versplinterd. Door de muur op de gang, door een gaatje niet groter dan een spijkergat, is de bliksem verder door de stenenvloer in de watergang gekomen en heeft die verlaten met vernieling van een gemetselde muur. In de gang moet de druk zeer groot zijn geweest want de oudste dochter van de molenaar die was opgestaan werd tegen de grond geworpen en kwam nadat geneeskundige hulp was ingeroepen pas na een uur weer bij. Het heeft echter nog langer geduurd voor ze weer kon spreken. Over de bedden waar twee watersportliefhebbers uit Den Haag sliepen wordt verteld dat hun "dekens waren verzengt" (verbrand).

Doordat molens zo hoog zijn en vaak gedekt met riet zijn ze extra kwetsbaar voor blikseminslag. Heel wat molens zijn afgebrand tijdens onweer. Tegenwoordig voeren bliksemafleiders de bliksem af via de ijzeren wiekenas van de Zwanburgermolen naar het water in de grond.

De Broekdijkmolen

Overigens loopt de (houten) as van windmolens nog wel eens warm, waardoor brand kan ontstaan. Dat gebeurt in 1972 met de Broekdijkmolen aan de Grote Sloot. In een storm slaat de molen op hol wat leidt tot oververhitting en brand. Eerder, in 1927, is tijdens een herfststorm de kap al van de molen gewaaid, terwijl de wieken draaiden. Dat moet een behoorlijke klap gegeven hebben. De huidige achtkantige molenromp is door de gemeente Haarlem aangeboden ter vervanging van de afgebrande molen. Hij paste precies op de onderbouw. De molen was in 1862 gebouwd in de Waarderpolder in Haarlem waar nu een industrieterrein ligt. Rechts zien wij de Haarlemse molen *de Jonge Willem*, tijdens het transport naar een dekschuit die de molenromp naar Warmond heeft vervoerd. De molen is gebouwd in 1862 als opvolger van de afgebrande molen de Oude Willem uit 1780.

Foto: C. De Boer, Noord-Hollands archief

De Nieuwe Hofmolen

Het komt vaker voor dat molens worden verplaatst. De houten wipmolen, de Hofmolen, tussen het huis te Warmond en Leede, is in de hongerwinter tijdens de oorlog stiekem 's nachts in stukken gezaagd door Warmondse mannen onder leiding van Van Hulst. De muren van het kasteel waren gelukkig dik genoeg, want de daar gelegerde Duitsers hebben niets gemerkt van de grote sloopklus. De molen heette ook wel *de molen van Jan de Kikker*, de bijnaam van Jan van Winsen. De huidige molen is de voormalige Veermolen, uit de Veerpolder, waar nu een industrieterrein is en stamt uit 1859. In 1981 is de molen geplaatst en pas in 2001 was hij helemaal klaar om te malen. Omdat het niet om de authentieke molen gaat wordt deze molen nu de Nieuwe Hofmolen genoemd.

7. De molenbouwers Timon en Simon Paddenburg

De heer van Warmond verpachtte in 1370 de korenmolen van Warmond aan zijn neefje Jan van Alkemade. Jan was de oom van Floris van Alkemade, de pionier in de bouw van poldermolens. *De molen van Floris van Alkemade en Jan Grietensoan* is de eerste wind-watermolen van Nederland en is in 1407 bij Schoorl gebouwd. Een tweede kwam bij Floris' kasteel Cronenstein bij Leiden. Liepen Warmondse molenbouwers met deze connectie voorop in vernieuwende molenbouw? De latere Warmondse molenbouwers als vader en zoon Paddenburg waren in ieder geval revolutionair.

Vader Timon kwam oorspronkelijk uit Sassenheim (1745-1802). Hij trouwde met de dochter van zijn collega timmerman Jan Obdam. In 1780 bouwde Timon samen met zijn zwager Pieter Obdam de voor die tijd moderne twaalfkantige stenen poldermolens in Rijpwetering, de Lijkermolen 1 en 2. Het moeten eigenwijze mannen geweest zijn, want de bouw was in strijd met de door het Hoogheemraadschap Rijnland goedgekeurde plannen. Het Hoogheemraadschap wenste ronde molens; de beide molenbouwers veronderstelden dat een twaalfkantige molen strakker metselwerk zou opleveren. Hoe dan ook, de beide molens hebben de tand des tijds doorstaan en staan nog fier overeind. Ook bouwde Timon de stenen molen in de Stevenshofjespolder bij Leiden.

Zoon Simon (1774 – 1827) was net als zijn vader molenbouwer, meester-timmerman en metselaar. Hij trouwde met Niesje van Velzen, dochter van een gemeentebestuurder uit Wassenaar. Simon bouwde in 1805/6 de bekende Warmondse Zwanburgermolen aan de Leede tegenover het park voor f 16.600,-. Ook bouwde hij de stadspoldermolen te Leiden in 1806, en (waarschijnlijk) de molen in de Tuinder of Kogjespolder in 1809 en de befaamde horizontale molen in de Lakerpolder in 1818, zie onder.

Zowel Timon als zijn zoon Simon waren mannen van aanzien. Zij behoorden beiden tot de 40 rijkste inwoners van Warmond, die meer dan f 10,- belasting betaalden. Bij de begrafenis van Timon werd de klok van de hervormde Oude Toren een uur lang geluid. De katholieke Timon is begraven in de ruïne van deze kerk tussen de voorname Warmonders.

Ten tijde van de patriottische Bataafse Republiek (1795-1806) was de jonge Simon eerste luitenant van de Warmondse Burgerwacht en lid van de nieuwe raad of municipaliteit. Dat is misschien niet verwonderlijk, wanneer je bedenkt dat katholieken in die tijd eindelijk meer geloofsvrijheid kregen. Zij waren eerder geneigd zich aan te sluiten bij de patriotten, waar ook verlichte christenen en seculieren zich bij aansloten, die het tijd vonden voor verandering. De patriotten richtten de Bataafse Republiek op met hulp van het Franse revolutionaire leger. Zij waren voor meer democratisering en tegen de absolute heerschappij van de Oranjes.

In Warmond is het revolutionaire animo niet zo groot. Dat Simon, net als vader Timon, ook vernieuwende ideeën had op het gebied van de bouwkunst zullen wij hierna vertellen.

In 1822 brandde de Ronde Lutherse Kerk in Amsterdam tot de grond toe af. Voor de herbouw van de kerk wordt in 1823 een commissie opgericht en een prijsvraag uitgeschreven. Eén voor één mochten zes inzenders hun plannen aan de commissie voorleggen. Onder het motto *gepaste eerzucht is tevens een prikkel tot oefening* wordt beschreven hoe Simon Paddenburg één van de inzenders is.

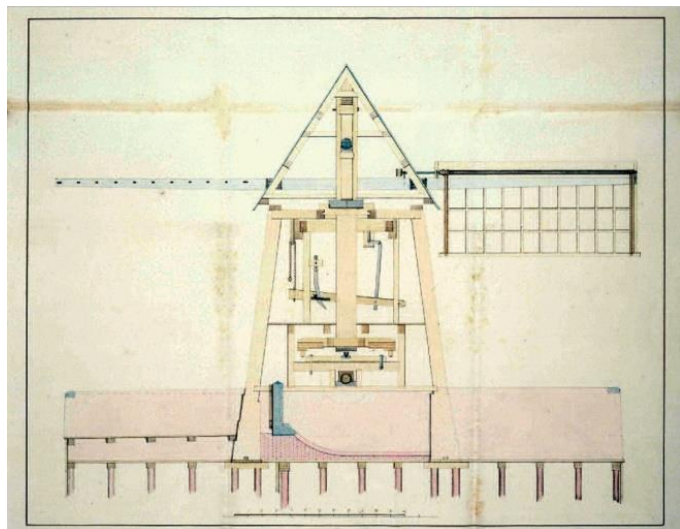
“Met enkele van deze heren had de commissie heel wat te doen, bijvoorbeeld met den heer Paddenburg die molenbouwer was, de meest wonderbare inlichtingen over zijn kunnen verschaftte en alles in het werk stelde om de commissie te overtuigen dat slechts een molenbouwer koepeldaken kon construeren “ (uit: de Ronde Lutherse kerk te Amsterdam, 1941, W.J. Kooijman)

Het zal niemand verbazen dat de commissie voor het herstel van de Ronde Lutherse Kerk met een andere bouwer in zee ging. Simon was een eerezuchtig man, maar dat zegt niets over zijn echte kwaliteiten als molenbouwer en aannemer van andere bouwwerken. In 1822 is hij toch ook de aannemer bij de bouw van het seminarie Mariengaerde voor f 76.000,-. Je voelt duidelijk minachting in de beschrijving van de commissie. Komt dat omdat Simon Paddenburg echt zo eerezuchtig was of misschien omdat hij “slechts“ molenbouwer uit een klein boerendorpje was en niet zoals andere inzenders professor of opgeleid in Delft? Maar juist hij zou de boeken ingaan als één van de vernieuwers van de molenbouw en als de bouwer van de revolutionaire Horizontale Molen.

De Horizontale Molen

Door de eeuwen heen heeft men geëxperimenteerd met molens met horizontale wieken. Los van het turbineconcept zoals in Sistan, in Iran, is het zelden een succes geworden. Ook de uit Utrecht afkomstige Willem Dorn Seiffen heeft een horizontale molen uitgevonden. Hij bezit een tabaks-kerverij, een door wind aangedreven snuifmolen en een aardewerkfabriek. Dorn Seiffen had een grote interesse in het bedenken en vervaardigen van werktuigen. Het voordeel van een horizontale molen is dat er slechts op één plaats in het mechanisme de krachten worden overgebracht in plaats van twee. Ook telt dat de molen half zo laag en eenvoudiger, dus goedkoper is. Een groot nadeel is wel dat de wieken met de wind meedraaien om vervolgens tegen de wind weer terug te draaien.

Willem Dorn Seiffen weet in 1809, via de minister van Waterstaat, koning Lodewijk Napoleon te overtuigen van zijn goede ontwerp en de koning belooft dat hij f9000,- krijgt als zijn molen daadwerkelijk functioneert. Als molenbouwer kiest hij Simon Paddenburg uit Warmond. Eerst bouwen ze een horizontale molen in Wassenaar op de plaats van een uitgebrande watermolen in de Huis ter Weerpolder. Als koning Lodewijk Napoleon uit Nederland moet vertrekken laat Dorn Seiffen teleurgesteld de eerste horizontale molen afbreken.

Later toont onze nieuwe koning, Willem I, zich in 1815 bereid om alsnog f 9000,- beloning uit te delen als een horizontale molen werkt. In de Lakerpolder mag Willem Dorn Seiffen een nieuwe horizontale molen bouwen met Simon Paddenburg. Deze molen gaat vanaf 1821 ook daadwerkelijk draaien. Wanneer een ambtenaar van het ministerie van Waterstaat komt kijken, uit deze zich zeer enthousiast over het eenvoudige maar vernuftige ontwerp, vooral hoe de molenwieken tegen de wind in *“zich vanzelf zoo leggen, dat ze den gang van het werk niet belemmeren. Het geheel is zo eenvoudig van constructie, dat men, gelijk het gaat, zich verwonderen moet, dat het niet eerder werd uitgedacht”*. Natuurlijk krijgt Willem Dorn Seiffen de f 9000,- van koning Willem I.

Simon Paddenburg gaat zelfs vooraf langs bij de koning om een goed woordje te doen voor Dorn Seiffen. Natuurlijk wil hij dat het prestigieuze plan van een horizontale molen slaagt, maar hiermee probeert hij tegelijk ook een wit voetje te halen bij Dorn Seiffen, die lutheraan is en invloed zou kunnen uitoefenen op de hiervoor besproken procedure voor de herbouw van de Lutherse Kerk in Amsterdam.

De horizontale molen heeft een aantal jaren gedraaid, maar daarna wordt het stil en blijkt de molen toch in 1830 te zijn vervangen door een exemplaar met een normaal wiekenstelsel. Waarschijnlijk was ook deze horizontale molen, zoals zovele horizontale molens, niet zo succesvol als het plan deed geloven. Het lijkt erop dat Simon zich met dit project heeft vergalopperd, want in 1826 schijnt hij failliet te zijn gegaan.

De timmerwerkplaats van de Paddenburgs op de Melmansdam is eeuwenlang in bezit geweest van molenbouwers, zoals de eerst bekende Willem Clinckenberg (in de 17^e eeuw). Daarna volgen Van Leeuwen, Roskam en vader en zoon Paddenburg. In 1831 zal Theo Melman het timmerbedrijf kopen. Als hij vrij jong overlijdt neemt zijn vrouw zijn titel over als *“molenmaakster”*. Haar dochter Maria Melman trouwt met bloemenkweker Ferdinand Machen, waarmee timmerbedrijf Machen een feit is. De familie Schrier zou de timmerwerkplaats voortzetten tot faillissement in 1961.

Een leuk berichtje uit de krant samengevat

A windmill in New York:

In 1950 is een drieënhalve meter hoog wipwatermolentje naar Amerika verscheept om reclame te maken voor Nederland. Het leuke is dat deze molen in de Warmondse timmerfabriek Panagro is gebouwd. De molen heeft drie maanden gedraaid in het Rockefeller Center, het hart van Manhattan in New York, omgeven door tulpen en narcissen (of hyacinten, daar is men niet eenduidig over). Het was onderdeel van een jaarlijkse expositie gewijd aan een land buiten Amerika en in 1950 viel de eer te beurt aan Nederland. Of het houten molentje in New York is achtergebleven weten we niet....

8. Wonen en werken in de Zwanburgerpolder

a. Boerderij De Eenzaamheid

Naast de Zwanburgermolen vinden wij in de Zwanburgerpolder nu als enige bebouwing nog boerderij De Eenzaamheid (huidige vorm uit 1890), waar de zesde generatie van de familie van Schie boert en nog steeds kaas maakt. De andere boerderijen met land in de Zwanburgerpolder lagen aan de overkant van de Leede aan de Dorpsstraat en Jan Steenlaan. Zij worden daarom *vaarboerderijen* genoemd. De Eenzaamheid is een treffende naam voor de enige boerderij in de polder. Ze is alleen bereikbaar met een pontje. De boerderij is al beschreven rond 1610 als een *“bouwhuis met zomerhuis, varkenshok, twee hooibergen, een koestal en een vruchtbare tuin”*. Ook beschikte de boerderij over een zogenaamde karnmolen. Zo'n molen kwam veel voor op zuivelboerderijen om boter van de melk te scheiden en werd meestal aangedreven door een *duizelig* paard. In de boerderij op Jan Steenlaan 5 is in de vloer nog een ronde plaat aanwezig van de voormalige karnmolen.

b. Bakkerij Outshoorn

Vroeger lag net ten noordoosten van De Eenzaamheid in de 18^e eeuw een bakkerij van Outshoorn op buitendijks grond die later “het landje van Cozijn” werd genoemd. Waarschijnlijk voer deze bakker met een scheepje langs boerderijen en huizen om brood te verkopen aan de boeren. Het drukke scheepsverkeer leverde vast ook kopers. De bakker was daarmee een soort *“parlevinker”*, een ondernemer die vanaf zijn boot goederen verkoopt. Een parlevinker is een vink die zich in de buurt van een vinkenbaan bevindt. Mogelijk dat *parle-* iets met praten te maken heeft. Over vinkenbanen straks meer. Deze bakker is vrijwel zeker familie van de bekende bakkersfamilie Oudshoorn in Warmond, die al in 1667 op de Dorpsstraat brood bakte. De bakkerij in de polder heeft niet lang bestaan.

c. De molentimmerwerf van Foyt van Leeuwen

Ten zuiden van De Eenzaamheid lag bij de Zwanburgersloot de timmerwerkplaats van Foyt van Leeuwen. Hij was zeker geen onaanzienlijke timmerman, want hij heeft het houtwerk van de bekende Leidse stellingmolen De Valk uit 1743 vervaardigd. Denk dan vooral aan de spoelen en raderen, die het “molenwerk” worden genoemd. Er was wel een probleem met het transport naar de stad, want het timmermansgilde maakte bezwaar dat een timmerman van buiten de stad werk mocht uitvoeren in de stad. Maar Foyt van Leeuwen was in 1735 al door het bestuur van Leiden “poorter bij dispensatie”, kort gezegd burger van deze stad gemaakt en de timmermannen hadden het nakijken. Op latere kaarten is de werf van Van Leeuwen verdwenen. De negen verdiepingen hoge graanmolen De Valk is de laatste stellingmolen van Leiden. Leuk is om te vermelden dat museum Boerhaave een model heeft van een achtkantige molen van eikenhout. Deze heeft Foyt van Leeuwen in opdracht van de Leidse professor Schravensande in 1742 gebouwd voor f 228,-. De professor zou de molen gebruiken voor onderzoek.

Foyt (Foijt, Foy, Fuit of Feut) een echte Warmondse jongensnaam

De voornaam Foyt vinden we vrijwel nergens terug behalve in Leiden en vooral in Warmond. De naam Foy zou afkomstig kunnen zijn uit het Frans van *voie*, reis of van *foi*, geloof. De naam vind je als jongensnaam nog terug in Amerika.

Wij zagen al Pieter en Foyt Niclaeszonen, de eigenaren van de grond waar de Zwanburgermolen op is gebouwd. Verder pachten een Foyt Willemz. en Matthijs Foytensz. boerderij (huis) Endepoel. Ook zien wij een Gerrit Foijten (1595 - 1631) die zich Gerrit Versijl gaat noemen en een Foijt Gijsbrechtsz. van Sijp (notaris), die in de 17^e eeuw in Zoeterwoude woont. Omdat sommige Foyts verwijzen naar de Zijl en de Zijp, en dus de omgeving van de Boterhuispolder, is het niet onwaarschijnlijk dat de Foyts uit de familie Foyken voortkomen. Deze aanzienlijke familie van lage adel stamt af van de familie van Teylingen.

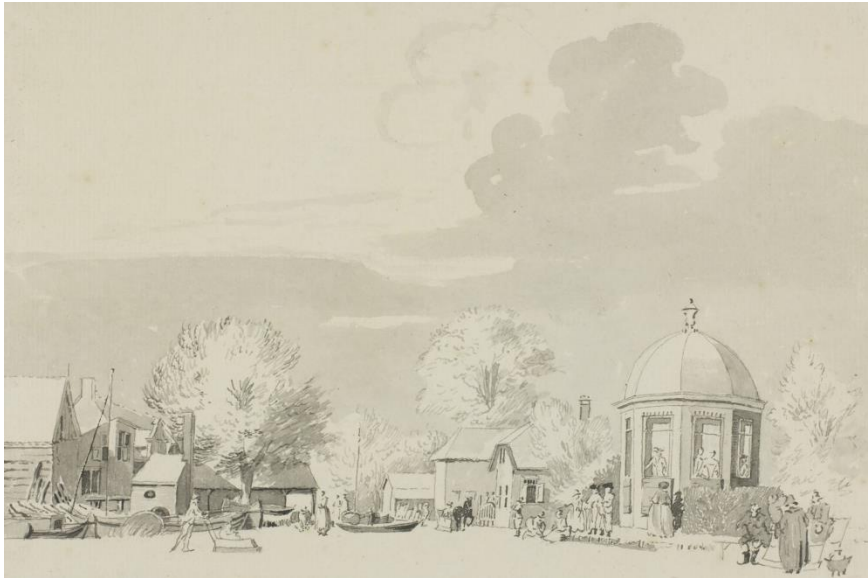

Leden van de familie Foyken bezitten aan het eind van de middeleeuwen veel grond in de kop van de Boterhuispolder en bewonen kasteel Oud Teylingen. Een Foyken Foykensz. zou in 1392 betrokken zijn geweest bij de moord op de jonge en mooie Aleid van Poelgeest. Albrecht, graaf van Holland en hertog van Beieren, heeft de schuldigen (en meteen wat tegenstanders) gestraft met het vernietigen van hun kastelen en huizen, want Aleid was zijn maîtresse*. Ook de familie Foyken lijkt macht te hebben ingeboet. (bron: Mathieu Fannee, Heren van Warmond en Woude). De bekendste Foyt is Foy van Bouchoven, dijkgraaf van Rijnland en burgemeester van Leiden. Hij herbouwd het verwoeste kasteel Abspoel aan de overzijde van de Warmondertol eind 16^e eeuw, hoewel hij niet van adel was. Na de 18^e eeuw blijkt de voornaam Foy(t) niet meer voor te komen.

**Aleid van Poelgeest is ook de moeder van Floris van Alkemade, de beroemde molenpionier blz. 17.*

d. Scheepswerf de Leede

Warmond kent vele scheepswerven, met name voor de bouw van boerschuiten en vissersboten. Hoe anders kunnen de boeren hun boter naar de het Boterhuis of hun kazen naar de stad vervoeren dan via het water? Goede wegen waren er nauwelijks in het lage land en bevaarbare wateren waren overal. Iedereen had dus een schuit. De vangst en handel in zoetwatervissen was naast de melkveehouderij een belangrijke bron van inkomsten.

Een bekende scheepswerf in Warmond was De Leede, omschreven als een scheepmakerij met woonhuis. Links op de afbeelding zien we de scheepswerf die was gelegen ten zuiden van de Zwanburgermolen tegenover Groot Leerust met zijn theekoepel. Was, want de werf is afgebrand in 1981. De scheepswerf bestond waarschijnlijk al in 1544.

Op de westpunt van de Zweilandpolder, waar nu de Kaagsociëteit is, lag ook eeuwenlang een scheepmakerij met een boerderij en een zogenaamde bierstal, een soort café. Het geeft aan dat de Zijl en omgeving vroeger druk bezocht werden. Ook op de twee eilandjes voor Kaagdorp, Faljeril en Vogelskamp lagen scheepmakerijen. De Scheepmakerij van Schakenbos op de Scheepmakersdam en Scheepswerf De Leede zijn het langst in bedrijf gebleven.

Scheepswerf aan de Leede, Kikkert, Erfgoed Leiden

Hoewel de historische scheepstimmerwerf Klaas Hennepoel van Alexander de Vos regelmatig aansluit bij het programma van de Open Monumentendagen in Oegstgeest, ligt deze werf strikt genomen op Warmonds grondgebied. De nieuwe werf is met traditionele materialen gebouwd, met de hand en gebruikmakend van oude technieken. Tegenwoordig zouden we dit weer duurzaam en circulair kunnen noemen.

9. Sierhoenders, wilde vogels en de jacht

Sierhoenders

Kippen kenden wij hier al heel lang. Ze zijn afkomstig uit Zuidoost-Azië en kwamen al voor in de Romeinse tijd. Kippen en sierhoenders gaven wat extra kleur in de tuinen rond de kastelen en buitenplaatsen. De rijke burgers en adel waren dol op deze prachtige vogels, speciaal gefokt voor hun mooie veren, kleurschakering of bijzondere uitdossing. Een goed beeld schetst het bekende schilderij *De Hoenderhof* van Jan Steen uit 1660 waar op de voorgrond kippen, eenden en andere vogels te zien zijn en op de achtergrond het Warmondse kasteel Lockhorst, voorheen kasteel Oud Teylingen. Het meisje is Jacoba, de dochter van de kasteelheer. Wij zien verschillende hoenderrassen die destijds en soms ook nu nog, gehouden worden.

Wie goed zoekt vindt de volgende vogels op het schilderij, succes:

- Nederlandse kuifeend (eend Z.O.-Azië)
- Hollands kuifhoen (kip Z.O.-Azië)
- Kraaikop (kip Z.O.-Azië)
- Oud-Hollandse kapucijnduiven (o.a. Midden-Oosten)
- kalkoen (Mexico)
- pauw (Midden-Oosten)
- fazant (Georgië)
- kwartels (Europa en Azië)
- chabohaar (Frankrijk)

*Jan Steen, 1660, Mauritshuis, Den Haag
bronnen: kuifhoenderclub.nl
thij.net, levendehave.nl*

De vinkenbanen

In het zuidelijke deel van de Zwanburgerpolder stond een stenen “vinkenhuis” vlakbij de Leede, waar de lokale niet adellijke elite vinken naartoe lokte om deze vervolgens in netten te vangen. Vinken kunnen namelijk niet alleen mooi zingen, maar schijnen ook een ware lekkernij te zijn. Deze jachtsport was populair tussen de 17^e en de 19^e eeuw. Vinkenbanen lagen bij voorkeur langs de randen van bos of struiken.

Afbeelding Vinkenjacht, Philips Galle naar Hans Bol, 1582-1633, Rijksmuseum

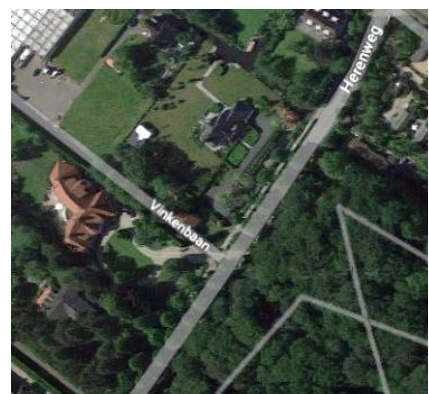
Op een door struiken en soms een aarde wal omgeven 15-30 m langgerekte Vinkenbaan lag aan het uiteinde een vinkenhuis. Lokvinken in kooien of roervinken op een stokje, aan een ketting, lokten de overvliegende vinken naar zich toe. *Blinde vinken*, die alleen nog licht en donker onderscheidde door dichtgebrande oogleden, werden steeds een beetje meer aan daglicht blootgesteld, zodat zij in de herfst dachten dat het lente was en begonnen te zingen. In het vinkenhuis wachtte de vinker of vinkener (en zijn collega-jagers) *aan het vinkentouw* in spanning af wanneer er voldoende vinken op het net zaten. Door aan het touw te trekken klapte het net dicht en zaten de vinken gevangen.

Dat de slavink omhult met spek ook iets te maken heeft met echte vinken blijkt uit het volgende recept uit een kookboek van begin de vorige eeuw (François Blom, moderne kookkunst):

“steek 10 vinken aan een speetje, zout ze en braad ze met stukjes spek, of bak ze in een koekenpan met ruim boter. Ze moeten zeer croquant gebakken of gebraden worden op een fel vuur “

Ook andere vogels liepen gevaar op de Vinkenbaan, waaronder de lijster (vooral in de winter), spreeuw, snip, Kieviet, patrijs, boomleeuwerik, kuifleeuwerik, putter, ortolaan en meeuw. In 1912 is het vangen van vogels om op te eten verboden. (Bron: leestekens in het landschap.nl)

Heel veel buitenplaatsen en kastelen bezaten daarom een vinkenbaan. In Warmond vinden we niet alleen een vinkenhuis in de Zwanburgerpolder, maar tenminste vier of vijf vinkenbanen. Eén tussen de Herenweg en de Oude Toren in bezit van Bastiaan Boers, de directeur van de Franse school, één direct achter landgoed Oostergeest, grenzend aan het weiland achter de Oude Toren, één iets noordelijker, de vinkenplaats van de Heer van Warmond, en één bij het huis Oud Alkemade. De straatnaam Vinkenbaan, vlak voor de Korenmolenbrug ten westen van het Huys te Warmont, herinnert mogelijk nog aan zo'n vangplek.

De jacht

Kleine vogels mochten door adellijke en niet adellijke personen gevangen worden. De jacht op grote vogels als ganzen, zwanen en reigers was echter een adellijk privilege. We kunnen het ons misschien nu niet voorstellen, maar vroeger werd de helft van alle broedvogels bejaagd en vaak ook hun eieren gegeten. Denk ook aan andere grotere vogels als lepelaars, aalscholvers, roerdrompen, snippen en kwakken. Blauwe reigers waren het meest geliefd. Reigerbossen met nesten hoog in de bomen werden daarom goed beschermd. In de hoge bomen bij Huys te Warmont is waarschijnlijk al eeuwen een blauwe reigerkolonie gevestigd.

Op het schilderij hiernaast zien wij een haas en een fazant, maar ook nu zeldzame vogels als goudvink, ijsvogel, puttertje, watersnip, een lijsterachtige en een patrijs. Deze jachtbuit zou zo in Warmond gevangen kunnen zijn.

*Stilleven met dood wild, vruchten en groenten,
Frans Snijders, 1616- 1620, Rijksmuseum*

Uit onderzoek blijkt dat in Nederland tot 1800 nooit meer dan 1500 personen op groter wild jaagden. Zij waren vooral afkomstig uit de adel, een enkeling ook uit de kerkelijke en stedelijke elite. Jagen gebeurde met paarden, jachthonden en valken. In de 17^e eeuw zijn in Warmond patrijzen uitgezet voor de jacht. Op jachttuinen in een ronde kamer in een van de hoekpaviljoens van Huys te Warmont wordt deze hobby verheerlijkt en in de jachtkamer van landgoed Oostergeest (zie onder).

De Heren van Warmond lagen in de 18e en 19e eeuw regelmatig over de jacht overhoop met de bewoners van het huis Oud Alkemade. Die laatsten meenden ten onrechte dat zij geen dorpsbelasting hoefden te betalen én erger nog in de ogen van de Heren van Warmond, dat zij recht hadden om te jagen tot vlakbij het Huys te Warmont. Maar het huis Oud Alkemade was slechts gebouwd op het terrein van een afgebroken boerderij en had daarom niet dezelfde rechten als het oorspronkelijke kasteel Alkemade.

Afb: beeldbankcultureelerfgoed.nl

Het is bijna niet voor te stellen dat de gewone mensen zich al die eeuwen onder dreiging van boetes in toom moesten houden. Stroperij werd zwaar bestraft. Zelfs schadelijk wild mochten boeren niet vangen. Eieren van eenden, ganzen, grutto's, wulpen, Kievieten en andere vogels mochten door landeigenaren tot 1 mei worden geraapt. Werd een vogelsoort zeldzaam dan werd, ook vroeger, de jacht en het rapen van eieren aan banden gelegd. Tegenwoordig hebben maar liefst 28.000 mensen een jachtakte en hun aantal neemt toe. (Bron Vogels en mensen in Nederland, 2015 J.H. de Rijk).

De Warmondse eendenkooien

De “stilste” plekken van Warmond waren zonder twijfel de eendenkooien. Door een ingenieus systeem van vier vang-armen gemaakt van wilgentenen in een h-vormige vijver konden de kooikers in alle stilte de watervogels lokken en vangen. Warmond kende in 1600 drie eendenkooien, één in de Veerpolder (links) waarschijnlijk behorend bij kasteel Oud Teylingen en een vervallen kooi ten noordoosten van het Hemmeer bij het verdwenen

kasteel Alkemade. Volgens een oude kaart zou een derde kooi in de Hofpolder liggen. Wij vertelden al eerder dat dit mogelijk een foutje is en dat we hier, wederom, te maken hebben met een rond omgracht kasteelterrein of met beiden.

De enige eendenkooi die nu nog bestaat en zelfs in werking is, ligt in de Kooipolder (rechts). Deze dateert uit de eerste helft van de 17^e eeuw en behoorde toe aan de Heer van Warmond. De kooi is recent door vrijwilligers gerestaureerd. Deze kooi heeft zes in plaats van vier vangarmen. Ook nu geldt dat bezoekers heel stil moeten zijn om de vogels niet af te schrikken. Dat dit echt werkt is goed te zien, want het wemelt van de watervogels. Het is wel zoeken naar een balans tussen cultuurhistorie enerzijds en natuurwaarde anderzijds, want in een echte eendenkooi, zo is het idee, worden nu eenmaal vogels gevangen en opgegeten.

De zwanendrift

Net als in andere ambachten had ook de ambachtsheer van Warmond “*het recht op de zwanendrift*”. Dat hield in dat hij zwanen mocht houden en verkopen. Zwanen golden als adellijke vogels. Vaak werden ze gekortwiekt, zodat ze niet wegvlogen. Ook hier betekent het dat, wanneer iemand een zwaan wilde vangen, de Heer van Warmond toestemming moest geven, maar waarschijnlijk hield hij de zwanen voor zichzelf om mee te pronken, cadeau te doen én op te eten. Ook andere kasteelheren in Warmond hadden het recht op de zwanendrift bij hun kasteel, zoals bij Endepoel, Oud Teylingen en Alkemade. Pas in 2016 is de zwanendrift officieel afgeschaft.

Op de afbeeldingen van het Huys te Warmont zien we links een ooievaarsnest met twee ooievaars, rechts twee zwanen en bij beide meerdere duiventillen.

Erfgoed Leiden en Omstreken

Verliezers en nieuwkomers

Door de jacht en het verdwijnen van hun leefgebied zijn heel wat diersoorten in Nederland verdwenen. Zo hebben een eeuw geleden nog otters langs de Warmondse oevers gezwommen. Otters zijn al vele eeuwen bejaagd, zelfs voor premies, omdat men dacht dat zij concurreerden met de vissers. Hoe zeldzaam een otter is, blijkt uit dit bericht uit 1938:

De heer Alb. Oudshoorn, jachthavenexploitant te Warmond, heeft in zijn haven door middel van een door hem zelf geconstrueerde val een grooten otter gevangen. Hij heeft het dier, dat ongeveer 1.25 m lang is, geschonken aan de Stichting Wandel-, Vogel- en Dierenpark Wassenaar. (jachthaven 't Fort)

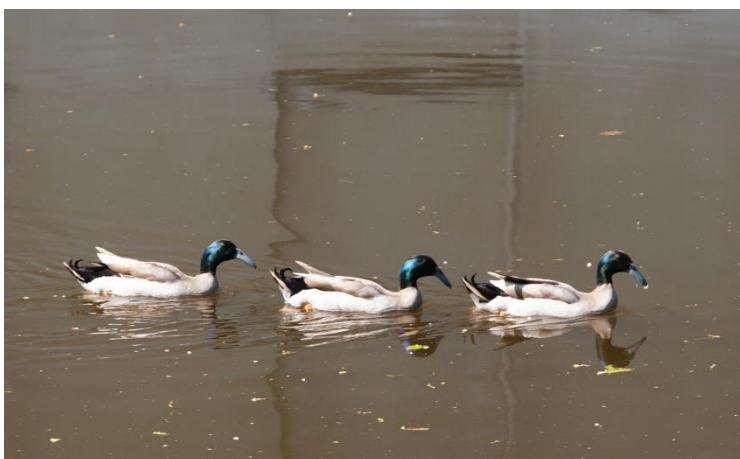
De otters zijn na herintroductie al een tijdje terug in Nederland, de eerste bevers worden al weer afgeschoten en het zal niet lang duren voordat de eerste wolf in Warmond rondloopt.

Vogels die terug zijn van weggeweest zijn bijvoorbeeld de zilverreiger, de slechtvalk, de kraanvogel en natuurlijk de ooievaar op het ooievaarsnest bij landgoed Oostergeest. Dit nest op de hoge paal in het weiland is een rijksmonument.

Warmond heeft er ook hinderlijke nieuwkomers bij gekregen, bijvoorbeeld halsbandparkieten en Amerikaanse rivierkreeften, die uit gevangenschap zijn ontsnapt.

Andere exoten in Warmond waar niet iedereen heel blij mee is zijn de nijlgans, de muskusrat, de reuzenberenklauw en reuzenspringbalsemien. Boeren in Zuid-Holland wordt zelfs gevraagd aanwezigheid van distels, Jacobskruiskruid, de reuzenberenklauw en Japanse duizendknoop te melden. De provincie beschouwt deze planten als ongewenste soorten, omdat ze overlast veroorzaken of giftig zijn voor vee.

Een heel bijzondere verschijning is de krombekeend. Deze zwemt rond in het water bij Huys te Warmont. Zijn snavel loopt rond naar beneden. De vogel is waarschijnlijk eeuwen geleden meegenomen uit het Verre Oosten en later als siervogel gehouden om de bijzondere verschijning en de blauwe eieren. De eenden worden nu beschouwd als levend erfgoed. Dat deze eenden vrij recent uitgezet zijn bij het Huys te

Warmont maakt ze niet minder zeldzaam. In 2010 waren niet meer dan 120 exemplaren in Nederland. Daarom is de eend uitgeroepen tot ras van 2011.

10. Vroegere wegen en veren

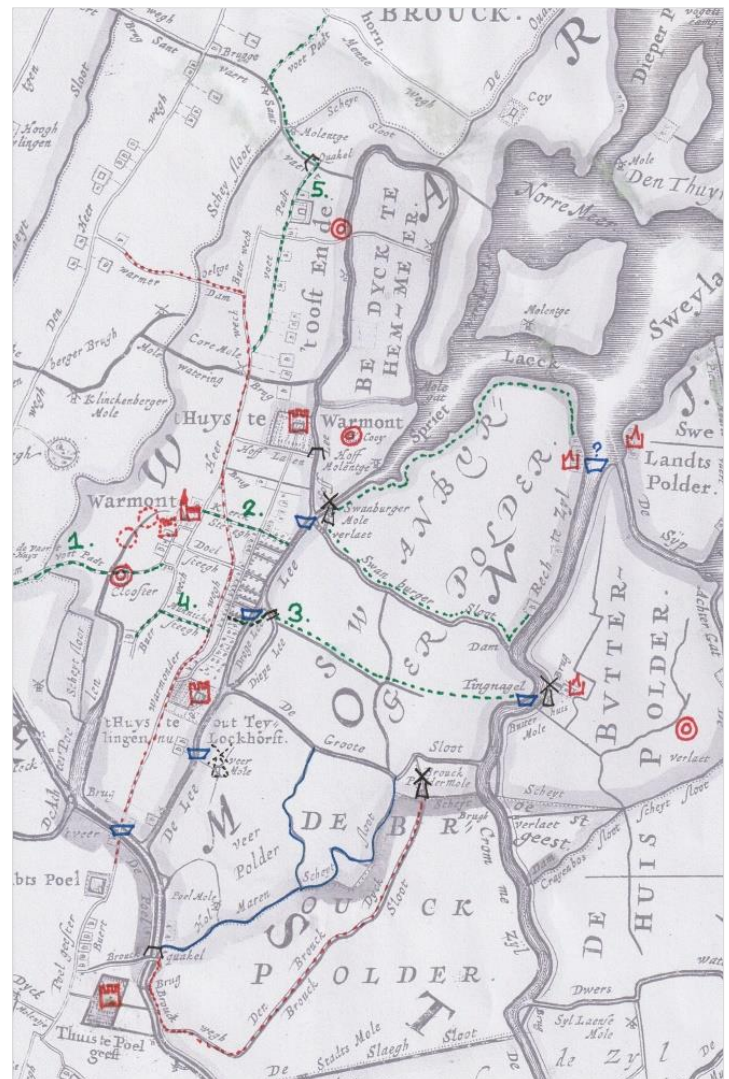
Kerkepaden

Vroeger doorkruiste een web van paden het Hollandse landschap. Ze liepen vaak zo recht mogelijk op de kerk af. De veelal onverharde voetpaden werden daarom *kerkepaden* genoemd. Zij liepen dwars door het landschap, door weilanden, over sloten, nog niet gehinderd door prikkeldraad en boze landeigenaren. Ruilverkaveling en onbruik deden veel paden verdwijnen. Het woord kerkepad is wat misleidend, want sommige paden bestonden al in de Romeinse tijd, hoewel we dat over Warmondse kerkepaden slechts kunnen vermoeden. Hier volgen enkele voorbeelden van kerkepaden en andere voetpaden in Warmond:

1. de Oude Dam

Een kerkepad dat in Warmond nog als zodanig terug te herkennen is, is de Oude Dam. Dit pad loopt van Oegstgeest naar de Oude Toren. Deze dijk of veenbrug liep oorspronkelijk dwars door het natte veen aan de westkant van het dorp. Het kerkepad ging met een brug, *een draai*, over de Donau, zoals de kerksloot door Warmonders wordt genoemd. Om tolgeld te vermijden liep je via de Oude Dam naar Oegstgeest. Een draai is waarschijnlijk een *draaibrug die terzijde gedraaid kan worden om schepen door te laten*.

2. de Kerklaan en het Kerckpad

Een ander kerkepad, de Kerklaan, liep van het dorp naar de kerk. Deze vormde ook de laan naar het landgoed Oostergeest en liep recht op dit huis aan. De laan begon al vanaf de Leede als de Kerkensteech of Kerckwech, nu de Burgemeester Nederburghlaan. Dit kerkepad sloot met een overzetveer bij de Zwanburgerpoldermolen aan op een pad door de Zwanburgerpolder aan de overkant van de Leede. Via dit kerkepad in de polder konden de bewoners van het Lage Land naar het dorp lopen.

3. de Kerkdam

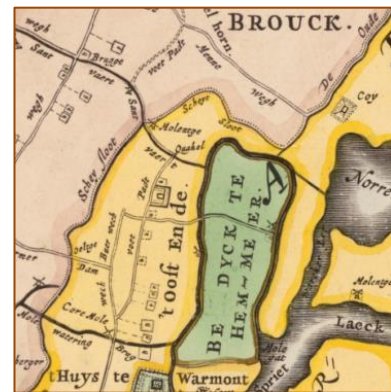

Een kerkepad, zuidelijker in de Zwanburgerpolder, sloot via een ander veer aan op de Kerkdam bij de Remonstrantse kerk (de Burcht). Het veer meerde aan in de veersloot, de Kerkvloot, nu de Straat ter Leede.

Remonstrantse kerk, Erfgoed Leiden en Omstreken.

4. het voetpad door het Oosteinde

Een voetpad liep van het Oosteinde naar Sassenheim over een kwakel (zie volgende bladzijde). Interessant dat dit voetpad niet naar Sassenheim zelf ging maar noord-oostelijk bleef lopen. Dit oude voetpad stak de Menneweg naar Sassenheim over en sloot mogelijk aan op de weg van Lisse naar Leimuiden en Aalsmeer. Deze weg liep over de landbrug die ooit tussen het Leidse meer en het Haarlemmermeer lag. De inwoners van Warmond (lage land) zouden zelfs in de vroege middeleeuwen in Leimuiden naar de kerk zijn gegaan. (*Leimuiden Wikipedia*)

5. Kerkepad van het klooster Marienhaven

Dit Kerkepad liep oostelijk langs de kerk en de ommuring van het mannenklooster Marienhaven. Dwars daarop liep de Munnickesteegh, vanaf de Herenweg richting de poort en de kerk van het klooster. Deze Monnikensteeg liep door wat nu de tuin van buitenplaats Vroenhof is. Op het kaartje: boven de Oude Toren, rechts het dorp, linksonder Endepoel en daarboven het terrein van het klooster met de resten van het kasteel van Dirk van Teylingen. In rood de mogelijke ligging van de Munnickesteegh.

Hoe loopt de boerenfamilie Van Schie uit de Zwanburgerpolder naar Warmond?

Als inwoners van de polders naar het dorp gingen, waren de kerkepaden de meest voor de hand liggende routes. Stel je even voor hoe bijvoorbeeld de bewoners van boerderij de Eenzaamheid naar het dorp gingen: De boer en zijn gezin liepen via planken over de sloten richting het dorp om bij de Zwanburgermolen over te steken. In 1826 is besloten de planken weg te halen, omdat de schapen van één van de burens wegliepen. Boer van Schie maakte hierop bezwaar, maar het hoogheemraadschap Rijnland vond dat hij best over de kade kon lopen. Maar dat was niet erg eenvoudig omdat ter versteviging veel puin was gestort. Toch moesten de boer en zijn gezin over de hobbelige kade naar kerk en school gaan. Ook de boeren uit het gebied dat nu Oud Ade is woonden vroeger de kerkdienst in Warmond bij. (A. Van der steur, de Zwanburgerpolder).

Veren

Op de laat 16^e eeuwse kaart hieronder is sprake van een oud en een nieuw veerhuis. De naam van de Veerpolder verwijst naar het (oude) veer → dat voetgangers en vee kon overzetten naar de Broekdijk en een het pad over de oostelijke Maredijk dat naar Leiden liep, later het jaagpad langs de Haarlemmertrekvaart. Vanuit Warmond konden in de 16^e eeuw voetgangers en vee dus op tenminste drie plaatsen over de Leede worden gezet: Noordelijk bij de Zwanburgermolen, iets zuidelijker bij de Kerkdam en in het zuiden bij het oude veer. Waar nu het tolhek en de tolbrug zijn lag het (nieuwe) veer ↙ over de Poel. Het veer over de Poel is in 1637-1639 vervangen door een brug en een tolhek. Met de brug werd de westelijke route via Oegstgeest naar Leiden belangrijker.

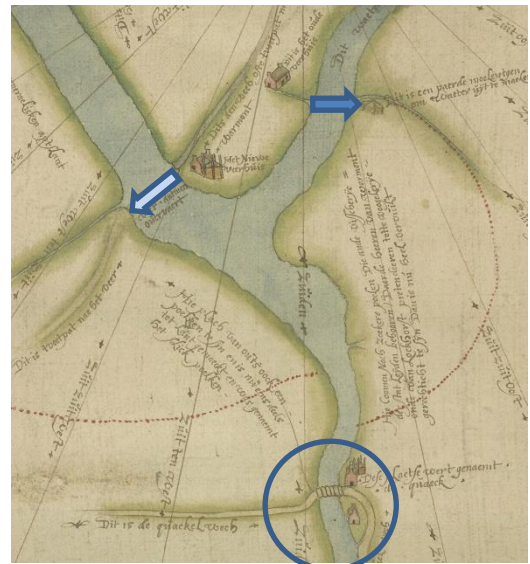
De Kwakel en de Broekdijk

Op de plek die nu nog De Kwakel heet, vlakbij kasteel Poelgeest, stak men de Mare over met een zogenaamde kwakel, een hoge voetbrug **O**. Deze brug was er al in 1438. Vanuit Warmond met het oude veer overstekend naar de Veerpolder zal de brug de vroegere toegang tot Poelgeest en Oegstgeest geweest zijn.

Kwakel, Jan van Goyen (Wikipedia)

Vanaf Oegstgeest de kwakel overstekend kwam je in de Broek- en Simontjespolder. Via de Broekdijk liep je naar de Broekdijkmolen. Misschien dat je hier verder kon wandelen via een pad richting een veer bij de Boterhuismolen. De Broekdijk, met daarop het door knotwilgen omgeven fietspad, loopt nog steeds als een halve cirkel door de Merenwijk naar de Broekdijkmolen,

De Maredijk (westelijk)

De oudste weg van Oegstgeest naar Leiden liep langs Abspoel en over de westelijke Maredijk zuidelijk van kasteel Poelgeest. De Maredijk eindigde bij het Oegstgeester gehucht Maredorp op de noordoever van de Rijn, vanaf 1350 deel van Leiden. De Maredijk is nu het fietspad door de Leidse Hout **□**

Afb. boven, Merwen, 1586

Afb. onder, Dou, 1606

Erfgoed Leiden en Omstreken

11. Water, vissen en trekvaart

Van wie is het water?

De Heer van Warmond werd in 1416 voor *700 gouden Franse Kronen* ook heer van Alkemade. Het ligt voor de hand dat vroeger veel minder water tussen het kasteel Alkemade en de heerlijkheid aan de overkant lag. We weten dat de plassen voor een deel in de vroege middeleeuwen zijn ontstaan en later zijn vergroot en uitgediept om omliggend land te verhogen en turf te winnen. De Hemmeer is bijvoorbeeld het resultaat van vervinging, waarbij het veen te drogen werd gelegd en werd gebruikt als turf en bemesting van landbouwgrond. Daarnaast is tijdens hevige stormen veel veen en land weg geslagen. Zo ontstonden de drie kleinere meren waar uiteindelijk het grote Haarlemmermeer uit is ontstaan. Oude wegen, zoals tussen Hillegom en Aalsmeer en misschien tussen Lisse en Leimuiden, verdwenen in het water. Zie kaart op blz. 5.

We zagen dat het kasteel en het ambacht Poelgeest waarschijnlijk een schenking waren van de graaf van Holland voor het ontginnen van de Oegstgeester Broek. Dit geldt voor meerdere ambachten in Holland. De graaf van Holland is de eigenaar van bijna al het water in Warmond, Alkemade, Rijnsaterwoude en Woubrugge. Het is uitmuntend viswater. Deze vroomwateren, vroom betekent *van de heer*, worden ook *het Wijde of Wije* genoemd. Vis- en vogelvangst, turfsteken, baggeren of inpolderen, voor alles is goedkeuring nodig. De graaf bepaalt aan wie hij de rechten verpacht.

Leidse meer 18^e eeuw, Erfgoed Leiden en omstreken

Alleen de Leede, de Holle Mare en vanaf 1597 de Poel bij de tol, vallen onder de Heer van Warmond. Hij bezit in Warmond het recht van de visserij, de vogelarij, de jacht en het recht van de wind. Molenaars betalen pacht om te mogen draaien.

Om duidelijk grenzen aan te geven plaatst de stad grenspalen, trekvaartpalen en vroompalen. Twee van deze houten vroompalen staan lange tijd op beide oevers op de overgang van de Leede naar de Sprietlaak net voorbij de Zwanburgermolen. Ze zijn rood met wit gestreept met bovenop het wapen van Leiden. In 1937 zijn de rechten van Leiden naar het rijk gegaan. De vroompalen zijn verdwenen.

Het Warmondse grondgebied bestrijkt nu bijna alle Kagerplassen. De grens ligt halverwege het water tussen Faljeril en Kaagdorp. Daar heet het deel voor Kaagdorp nog veelzeggend 's *Gravenwater*.

Op de afbeelding zien wij het Leidse meer en een turfschip met links Kaagdorp, midden het eilandje Faljeril en rechts Warmond. De burggraaf van Leiden geeft de vroomwateren in erfpacht en eind 16^e eeuw krijgt de stad de rechten. Leiden verleent dan de nodige vergunningen, controleert de wateren en legt boetes op. Met een boeier varen Leidse controleurs rond over de plassen.

Visserij bij de Droge en de Diepe Leede

Zeevis en dan vooral gezouten haring en stokvis (kabeljauw) waren goedkoop en voor iedereen beschikbaar. De haringconsumptie was in absolute aantallen even groot als nu. Zoetwatervissen stonden vooral op het menu van de adel en stedelijke elite. Denk daarbij aan snoek, brasem, paling en karper. De visconsumptie was veel hoger dan tegenwoordig, ook omdat op vrijdag en de bijna 100 vastendagen geen vlees gegeten mocht worden. In kloosters werd veelal alleen vis gegeten. Zo kregen de nonnen van het Sint Ursula klooster het recht vis te vangen van de Heer van Warmond. Door overbevissing liep de zoetwatervis-stand in de 13^e eeuw overal terug.

Ter hoogte van de Jan Steenlaan splitste de Leede zich vroeger over een kort traject in tweeën. Aan de dorpse zijde lag de Droge Leede en aan de kant van de Zwanburgerpolder (Koudenhoorn) de Diepe Leede. Vlakbij is halverwege de 13^e eeuw het kasteel Oud Teylingen gebouwd. Het eilandje tussen de diepe en de droge Leede vormde een obstakel voor het waterverkeer. Wellicht

verklaart dit de strategische ligging van het kasteel. Waarschijnlijk voeren schepen over de smalle Diepe Leede. De Droge Leede is rond 1662 op last van de Heer van Warmond uitgegraven, waarna de Diepe Leede is ingedamd. Later is ook het zuidwestelijke puntje van de Zwanburgerpolder weggegraven, het Koudenhoortje, waar recreatie-eiland Koudenhoorn naar vernoemd is.

In de 17^e eeuw wordt melding gemaakt van visstallen die moeten verdwijnen om de Droge Leede uit te diepen. Een visstal is *een in de grond gestoken omvangrijke takkenbos waarin vissen bij laagwater gevangen worden*. Ook wordt gesproken van visblokken. Warmelda duidt een visblok als *een plaats waar vissen in het water worden vastgehouden en bewaard*. In de Leede lagen meerdere van deze visblokken, zoals bij buitenplaats Leevliet en bij een visser in De Melmansdam.

Afb: vroeg 16^e eeuw, Rijksmuseum

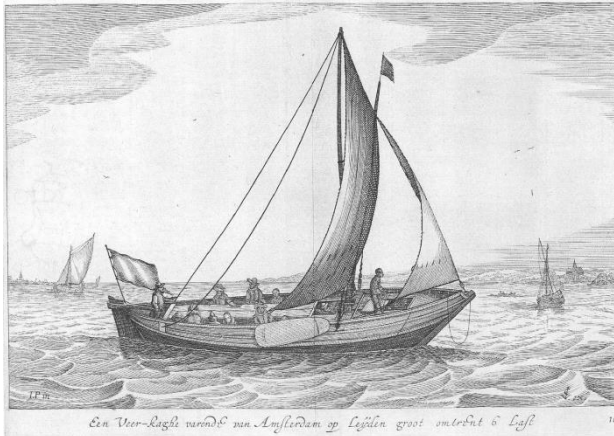
Wij hebben in ons boekje van twee jaar terug gesproken over de herkomst van de naam Warmond en geopperd dat deze misschien afkomstig kan zijn van het woord Weer of War. Dat kan de betekenis hebben van een visweer: *een vlechtsel van tenen in een waterloop om de vis in een net te leiden of een vlechtsel om vis in te kunnen bewaren*. (bron: etymologiebank.nl). De variant Wermond komt ook voor. De ondiepe Droge Leede leent zich ideaal voor een weer of war, maar de wetenschappelijke verklaring voor de naam Warmond blijft dat het verwijst naar een riviertje dat Warmund heet.

Noordelijker in het dorp lag tot de 19^e eeuw de vismarkt. De Herengracht heette vroeger de Vismarkt(dam). Hier liep de Vismarktsloot waar de vissers hun schepen konden aanmeren. (bron: *Straatnamen van Warmond, A. van Noort*). Op de Straat ter Leede woonde een vishandelaar. Vlakbij de

Droge Leede lag tot 1903 de dorpswaag. De naam Waagdam herinnert er nog aan. Daar zal ook een plein zijn geweest met de mogelijkheid om schepen te laden en te lossen.

De Mare, trekvaart en jaagpaden

De Leede komt uit in de Mare. De Mare was net zo'n kronkelend veenriviertje als de Zijl en mondde in Leiden uit in de Rijn. De Poel achter Lommerlust en de Holle Mare in de wijk Poelgeest waren oorspronkelijk zijtakken van dit riviertje. Het riviertje de Mare zou later het begin vormen van de Haarlemmertrekvaart van Leiden naar Haarlem.

Eeuwenlang vertrokken beurtschepen dagelijks, met passagiers, vracht en vee van Leiden naar Haarlem, Amsterdam en Utrecht en vice versa.: het eerste openbaar vervoer van Nederland. De zeilschepen voeren met een vaste dienstregeling over de Kagerplassen. Op het immense Haarlemmeer kon het vervolgens behoorlijk spoken. De overtocht was dan ook niet zonder gevaar. Op de twee schilderijen van De Zijl van Jan van Goyen in dit boekje zien wij ook zulke beurtveren.

Het aanleggen van trekvaarten bracht daar verandering in. Vanaf Warmond is een strak traject gegraven met een zogenaamd jaagpad ernaast. Vanaf het jaagpad sleept een paard of persoon het schip voort. Een nieuwe brug ten zuiden van de oude Kwakel geeft de trekkende paarden de mogelijkheid om de trekvaart (Mare) over te steken naar het jaagpad aan de overkant. De trekschuit heeft zo geen hinder van de Leede. Het jagen van een schuit is een ideale manier om mensen en vracht te vervoeren en zo gaat 70 % van het vervoer over water. De dienstregeling tussen Leiden en Haarlem was strak geregeld. Een betrouwbaarder vervoermiddel bestond er niet in die tijd.

Veel wandel- en fietspaden langs het water zijn ontstaan als jaagpad. Het jagen had veel invloed op het landschap, want om een schip aan een touw voort te kunnen trekken, mochten er geen bomen of bouwsels aan de kant van het water staan.

Om schepen de bocht om te kunnen trekken, stonden in de binnenbocht rolpalen. In Warmond staan nog twee ijzeren rolpalen, uit de 19^e eeuw, op de Zijldijk in de Boterhuispolder. Het jaagpad langs de Zijldijk dateert uit 1683. Schippers moesten ter hoogte van de Spanjaardbrug tol betalen.

Kikkerpoldermolen, trekschuit en rolpalen en op de achtergrond kasteel Oud Poelgeest.

A. Kunz, +/- 1870, erfgoed Leiden

12. De Tachtigjarige Oorlog

De Tachtigjarige Oorlog is niet aan Warmond voorbij gegaan. De beide kloosters en de kerk worden net als veel kastelen, kerken en boerderijen in de omgeving van Leiden verwoest om geen onderdak te bieden aan het Spaanse leger. Alle gruwelijkheden die met oorlog gepaard gaan komen ook voor in de Tachtigjarige Oorlog. Wie het volk meekreeg was aan de winnende hand. Door de Spanjaarden worden schansen van aarde en sloopmaterialen aangelegd en door geuzen werden weilanden onder water gezet. Ook bij Warmond en op de Kagerplassen spelen zich oorlogshandelingen af.

De slag op het Haarlemmermeer

Op 26 mei 1573 raken de prinsgezinde (Hollandse) en koningsgezinde (Spaanse) troepen slaags op het Haarlemmermeer. Het lukt de daar aanwezige Hollandse troepen nog steeds voedsel per schip de stad binnen krijgen. De Spanjaarden onder leiding van Bossu hebben de beschikking over 63 schepen. De prinsgezinde geuzen hebben meer dan 100 schepen maar zijn slecht toegerust. De Spanjaarden hebben voordeel van de gunstige wind en van de goede uitrusting. De overgebleven geuzen vluchten richting de Kagerplassen en Oude Wetering, waar zij helaas in handen vallen van nog meer Spaanse troepen. De Spanjaarden nemen 21 schepen in beslag.

Slag op de Haarlemmermeer
Cornelis Vroom, 1629
Rijksmuseum

Een mislukt voedselkonvooi

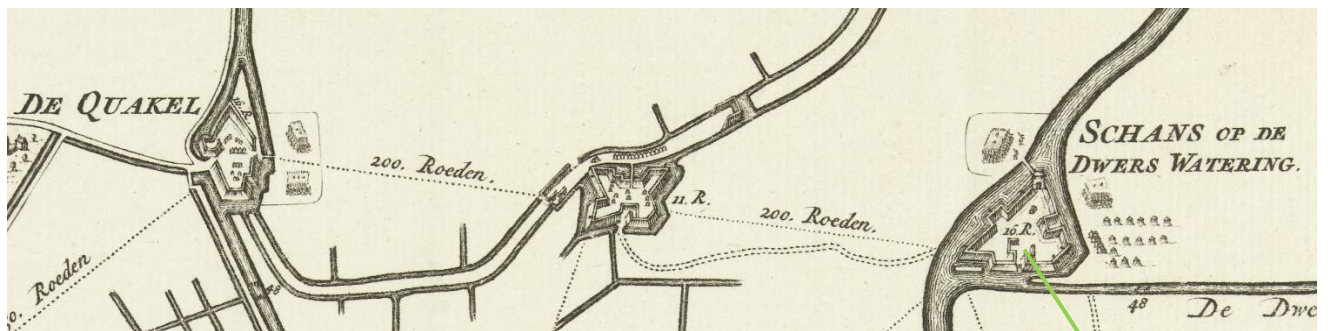
De situatie in Haarlem, dat nu geheel door de Spanjaarden is omsingeld, verergert sterk doordat voedselvoorraden op raken. Om de inwoners van Haarlem toch van voedsel te kunnen voorzien brengen de geuzen op 18 juli 1573 4000 soldaten bijeen bij slot Teylingen in Voorhout. Voor Warmond ligt een grote geuzenvloot te wachten om naar Haarlem op te trekken. Dat plan mislukt en 2000 Prinsgezinde soldaten vinden de dood op de vlucht terug richting Teylingen. Haarlem zou zich overgeven na betaling van f 250.000,-. Alsnog worden 2000 soldaten en prinsgezinden vermoord onder leiding van Don Frederik. Dat zouden we nu een zeer ernstige oorlogsdood noemen. Zijn vader, landvoogd de Hertog van Alva, beschikt over een leger van 10.000 man. Na de moeizame inname van Haarlem is de opstand in de Nederlanden bijna neergeslagen. Het beleg van Alkmaar mislukt en de slecht betaalde en ongemotiveerde Spanjaarden trekken verder op naar Leiden, nadat Don Requesens als nieuwe landvoogd is aangesteld.

Het beleg van Leiden

In oktober 1573 volgt het beleg van Leiden dat tot 3 oktober 1574 zal duren en minder succesvol uitpakt voor de Spanjaarden. Hier zien we hoe de Spaanse vloot over de Zijl nadert richting de Spanjaardbrug ten noorden van Leiderdorp. Langs de Broekdijk bouwen de Spaanse troepen twee schansen, schans De Kwakel en schans Broekweg, ook wel Casse Vasse genoemd.

Afb: Erfgoed Leiden

Deze afbeelding (uit het Rijksmuseum) met de noordelijke Spaanse schansen is getekend door architect en ingenieur Bilhamer, die bij de bouw van de schansen betrokken was. Zijn kaarten zijn voor de Spaanse koning Philips II en Alva gemaakt.

Aan de overkant van de Zijl lag Schans Op de Dwars Wetering, met de spannende bijnaam Forte Satane. Bij deze schans is een brug te zien over de Zijl. De schans is nog gedeeltelijk in het landschap te herkennen, waar de weg over een kort stuk van de Zijl af loopt.

Ook tegenover het dorpje De Kaag lag een Spaanse schans op de strategische noordoostpunt van het eilandje Faljeril. Deze hield de doorgang tussen de Kagerplassen en het Leidse-en Haarlemse Meer in de gaten. Het hoofdkwartier van generaal Francisco de Valdez, aanvoerder van de Spanjaarden, lag verderop in Leiderdorp.

Wij denken dat de naam Faljeril, die ook gegeven is aan een afgelegen Shetland-eilandje (Fair isle), na de Tachtigjarige Oorlog aan dit eilandje is gegeven. Wellicht dat de schans eerst Valdez ile of Valdez hil werd genoemd, eiland of heuvel van Valdez? Archeologisch onderzoek ter plaatse kunnen we niet meer doen, want de schans is bij de aanleg van de Haarlemmermeerpolder en de ringvaart weggegraven.

Afb: Hans Lieferinck, 1574 erfgoed Leiden

In het voorjaar van 1574 trekken de Spaanse troepen tijdelijk weg. Willem van Oranje waarschuwt de Leidenaren om zich voor te bereiden op een nieuw beleg en de Spaanse schansen af te breken. De Leidenaren slaan zijn advies in de wind en tijdens de voortzetting van het beleg zal tot 40% van de bevolking sterven.

In de stad hebben zich ook edelen en gevluchte boeren verzameld. Watergeus Johan van Duivenvoorde, dan 27 jaar, heeft de leiding over 150 vrijbuiters, die mede de stad verdedigen en een uitval doen naar een van de schansen waarbij 60 Spanjaarden worden gedood. Zij die een Spaans hoofd mee terugnamen krijgen een buit. Johan is eerder betrokken geweest bij de bevrijding van Den Briel. De Prinsgezinde troepen en de geuzen zullen Leiden proberen te ontzetten met meer dan 300 schepen. Daartoe wordt de omgeving van Leiden onder water gezet. Het water is lange tijd te ondiep en pas bij een harde zuidwesterstorm lukt het de schepen om richting de stad te varen. Door het opkomende water hebben de Spaanse troepen hun schansen al verlaten en het beleg is voorbij.

De schansen langs de Broekdijk zijn na het beleg op 3 oktober 1573 geëgaliseerd en het materiaal is in 21 schuiten afgevoerd. Van hun dikke aardenwallen is nu niets meer in het landschap terug te vinden. Wel is de plek van Schans Broekweg te herkennen in het Wijkpark met de kinderboerderij in de Merenwijk.

Johan van Duivenvoorde, de admiraal van Warmond

Vanaf 1577 is Johan of Jan van Duivenvoorde Heer van Warmond. De katholieke Heer van Warmond, wiens ouderlijk kasteel in 1574 door de Spanjaarden is verwoest, zal een grote rol blijven spelen in de bevrijding van de Nederlanden. Hij wordt de admiraal van de (geuzen)vloot op de Leidse- en Haarlemmermeer en later admiraal van

de Hollandse vloot. Van Duivenvoorde zeilt op de Hollandse viermaster Neptunus. Hij vaart met een Hollandse vloot van 20 schepen samen met de Engelse vloot van 130 schepen in 1596 naar Spanje, naar de belangrijke havenstad Cádiz, de thuishaven van de zilvervloot. Daar zullen zij de stad tijdelijk bezet houden, plunderen en samen de aanwezige Spaanse vloot vernietigen. Dit was een zeer gevoelige nederlaag voor Spanje en admiraal van Duivenvoorde wordt voor getoonde moed tot ridder geslagen in naam van de Engelse koningin Elisabeth. *Afb: Aert Anthonisz., Rijksmuseum*

Het helmteken van deze Van Duivenvoorde, later van Wassenaer van Warmont, zijn twee molenwieken. Dit is een verwijzing naar het windrecht en staat symbool voor standvastigheid.

De vergulde windvaan op de Oude Toren in de vorm van een admiraalsschip, is meer dan 3 m hoog. Het is rond 1610 door de bewoners van Warmond aangeboden ter ere van ambachtsheer en admiraal Van Duivenvoorde, waarschijnlijk na diens overlijden.

Afb: 1597, Museum voor schone kunsten, Gent

13. Klokken in Warmond

De kerk gaf letterlijk en figuurlijk richting in het leven. Ook voor de bewoners van het Lage Land luidden de klokken. De kerktoren van Warmond, de Oude Toren, was lange tijd het hoogste baken rondom de Kaag, zeker met de vergulde windvaan. Samen met de torens van kasteel Huys te Warmont en kasteel Oud Teylingen is de toren beeldbepalend voor het aanzicht vanaf de polders en het water. Loop of vaar richting de kerktoren, dan kom je vanzelf in het dorp.

In Warmond hingen en hangen veel klokken. Klokken zonder en enkele mét een uurwerk. Die laatste bevinden zich bijvoorbeeld in de Oude Toren, het Huys te Warmont en seminarie Mariengaarde. Ook het 17e-eeuwse huis Oud Alkemade had een "slaand uurwerk" in zijn toren. Na de afbraak van de hofstede in 1824 zijn wij dit uurwerk uit het oog verloren.

Afb. 1712, rijksdienst cultureel erfgoed Amersfoort

Van de klok van Kasteel Oud Teylingen of Lokhorst weten we iets meer. Ook dat kasteel is afgebroken. Het kasteel had een toren met "een slaande klok slaande heel en half uur, met een nieuwewetsen toren". Op het schilderij De Hoenderhof heeft het kasteel de klokkentoren nog niet. Na de afbraak is de klok of de gehele klokkentoren in 1815 naar de schuilkerk van Sint Jozef in Delft gegaan. Op de nok van de schuilkerk, meer een huis dan kerk, werd eenvoudigweg een klokkentoren geplaatst met twee tweedehands klokken daarin, de lichtste

afkomstig van kasteel Lokhorst. Het was deze Warmondse klok die, voor het eerst sinds 1572, de Delftse katholieken weer opriep tot de dienst. Later werd een nieuwe kerk gebouwd die de Delftenaren nu kennen als de Maria van Jessekerk". Wat er met het klokje is gebeurd is onbekend. Afb: Oud Teylingen met klokkentoren en zonder zijn hoektorens, 1802, erfgoed Leiden

Toen was het stil

De grootste klok hangt in de Oude Toren. Het was deze klok waar de Duitsers het als eerste op hadden voorzien bij de "klokkenvordering" in 1943. In totaal hebben de Duitse bezetters 6700 bronzen klokken in Nederland om laten smelten tot kanonnen en munitie. Het was "Klokken Peter", een aannemer uit Limburg, die de klokken ophaalde. Zijn mannen namen niet alleen deze grote klok mee, die 698 kg woog, maar daarna nog eens twaalf andere Warmondse klokken, samen meer dan 3500 kg. De klok uit de Oude Toren zou uit het jaar 1649 zijn, maar in een verkoopadvertentie in de krant in 1808 lezen we: "te koop de geberste klok hangende in de Toren van Warmond". Het duurde tot 1976 tot een nieuwe klok zou slaan.

Afb: beeldbankcultureelerfgoed.nl

Op de gevorderde klok stond: *SOLI DEO GLORIA DEN GVEMINTEN VAN MIEN LATEN GVITE M.F.S. LP. ME FECIT 1649* (klokkenmakers Simon en Paris). Hebben wij hier dan te maken met een tweedehands klok van elders? Of dateert de gebarsten klok uit de advertentie van voor 1649?

Het Barbaraklokje

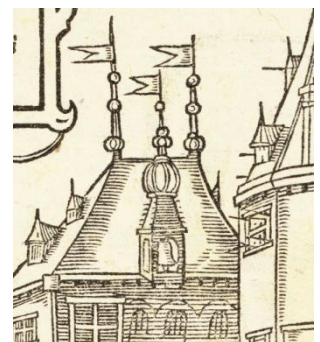
De enige afbeeldingen van de kloosters zijn te vinden op een kaart van Bilhamer met de situatie van voor de verwoesting in 1573. We zien: kasteel Oud Teylingen onder, het Huys te Warmont rechtsboven. Daarnaast de kerk en de vroeg 15^e eeuwse kloosters, het vrouwenklooster St Ursula boven en het mannenklooster Mariënhaven onder, beiden met een toren. Tussen 1444 en 1453 maakt de internationaal bekende klokkenmaker Jan Hoernken uit 's-Hertogenbosch (klokkenmakersstad) een klok voor Warmond. Vermoedelijk voor de Sint Mathijskerk, de Oude Toren, die net aan beide zijden van de toren was vergroot. (bron: 'Goet ende wael gheraect', P. van Loon, 2004)

De enige klok die bij de Duitse klokkenvordering gespaard bleef, is het Barbaraklokje in de rechter toren van het Huys te Warmont. Het heeft een diameter van 60 cm. Waarschijnlijk is dit klokje van het vrouwenklooster afkomstig. Het kasteel, dat door de Spanjaarden werd verwoest, liet admiraal Johan van Duivenvoorde weer opbouwen met materiaal van deze kloosters. Het waren immers de voorouders van de Heren van Warmond die de kloosters hebben gesticht en bekostigd.

Sint Barbara is de patroonheilige van klokkenluiders, loodgieters en torenbouwers en biedt bescherming tegen brand, bliksem en een plotselinge dood. Daarom is zij ook beschermheilige van bouwlieden, artilleristen en mijnwerkers. Een beeldje van Sint Barbara stond bij de aanleg van de noord-zuidlijn toe te kijken. De mooie maagd Barbara werd door haar vader in Nicomedia in een toren gevangen gehouden, om jonge vrijers van haar weg te houden, zoals in het sprookje van Raponsje. Toen zij zich tot het christendom bekeerde, heeft haar vader haar eerst dagenlang gefolterd en daarna eigenhandig onthoofd. Een dodelijke bliksem trof hem vrijwel onmiddellijk. Het symbool van Sint Barbara is een toren.

Het Barbaraklokje moet daarom oorspronkelijk hoog in een toren hebben gehangen. Op het klokje uit 1392 staat de tekst: *mcccxcii. et. vocor. Barbara, (1392 en mijn naam is Barbara)*. Veel kerkklokken in Nederland dragen de naam Barbara. Het klokje in Warmond is bijzonder omdat het één van de oudste nog bestaande luidklokken is. Rechts het klokje op de linker toren van het Huys te Warmont, vier eeuwen terug.

Schaftklokken

Tot slot hingen bij verschillende boerderijen klokken die werden geluid wanneer de werkenden op het land teruggeroepen werden voor de lunch of andere zaken. Een mooi voorbeeld daarvan is het kleine torentje op boerderij Weltevreden, Beatrixlaan 14-16. Ook bij verschillende buitenplaatsen hingen dergelijke klokken. Buitenplaats Vroenhof heeft nog zo'n klein dienstklokje tegen de dakgoot hangen, dat geluid kan worden vanuit de keuken.

14. De boeren en boerinnen

De ruïne van de Mathijkskerk bij de Oude Toren is een uniek monument van de gewelddadigheden van de Tachtigjarige Oorlog in Nederland. Het is precies 450 jaar geleden dat deze kerk door Leidenaren is verwoest en sinds die tijd staat de ruïne er vrijwel hetzelfde bij. De Tachtigjarige Oorlog liet verder weinig zichtbare sporen achter, zoals we zagen. Op z'n Hollands is alles *netjes* opgeruimd en zijn de materialen hergebruikt.

Boer en boerin bij de koeien, maker onbekend naar Lucas van Leyden, 17^e eeuw, Rijksmuseum

Andere ingrepen in het landschap zijn van definitiever aard. Het is duidelijk dat het vooral de boeren en boerinnen zijn die eeuwenlang het landschap naar hun hand hebben gezet. Het landschap zoals het er nu uitziet is voor een groot deel het resultaat van hun ingrijpen en noeste arbeid. Daarom rest ons een beschrijving van deze boeren en boerinnen van vroeger. Hoe zij er uitzagen laten we graag over aan de Warmondse dichter en arts Johannes Le Francq de Berkhey, die als een van de eersten in de 18^e eeuw heeft geprobeerd om alle flora en fauna en mensen van Nederland te beschrijven, in *Natuurlyke historie van Holland* (1772-1776). Wij hebben het naar begrijpelijk Nederlands hertaald:

...De Rijnlanders... de mannen zijn over het algemeen kloeker van gestalte en iets langer... Bij boeren is het vrij normaal, dat, hoewel zij brede en stevige schouders hebben, zij geen brede heupen, meestal dunne kuiten en geen nette voeten hebben. Zij bewegen hun voeten naar binnen en hebben een stijve loop met een rechte houding. De rug is meestal plat, het hoofd houden ze rechtop. De armen en handen laten zij vaak recht langs het lichaam hangen of steken deze in hun broek of vest. Zo zien wij ze vaak richting Delfland, de Weipoort en rond Leiderdorp, Alphen, Koudekerk en Warmond.

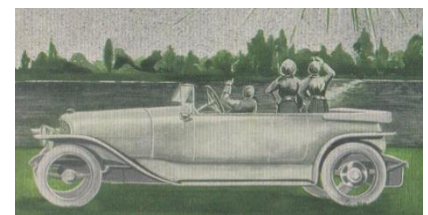
En hoewel vrouwen er normaliter in de geschiedschrijving nogal karig vanaf komen, weet Johannes Le Francq de Berkhey wel heel wat over hen te vertellen:

Hollandse boerinnen uit deze streek zijn meer kort en dik dan lang en schraal. Zij zijn zeer sterk en zwaar van heupen en gezond van boezem....Ze dragen de keurslijven ongewoon breed en ruim. Zij geven meer om de kracht en sterkte van het lichaam, dan om de netheid van de keurslijven....Over het algemeen zijn de boerinnen, die zich met boter maken en kaaswringen bezig houden, de sterkste van onze boerenvrouwen en zij doen niet onder voor een sterke man. Zij kunnen als het moet een grote melkemmer boordevol met water gevuld, met één hand over het hoofd zwaaien, zonder een druppel te morsen, of een zwaar geladen hooivork torsen. Dit laatste is zwaar mannenwerk. Dit geeft aan hun gestalte een fier en wakker voorkomen. Te meer daar ze veelal zwaar van benen, dik van kuiten, grof van armen, en van lichaam fris van kleur zijn.... Vrouwen in deze streek hebben als haarkleur van geel naar bruin overhellend, maar het merendeel is licht blond met bruine wenkbrauwen. En diegene die zwart haar hebben zijn merendeels van vermengde afkomst.

Tot slot een leuk bericht uit de nieuwe Haarlemse Courant in 1920:

Zaterdag tufte langs den weg van Leiden naar de gemeente Alkemade, een auto waarin twee dames. De auto bleef op den weg naar het buurtschap de "Zevenhuizen" (even voor Oud Ade) staan, waarna de dames uitstapten en de boerenerven passeerend den landweg opgingen. Bij den landbouwer H. Heemskerk, werd met de

boerin een praatje gemaakt, heel gemoedelijk zelfs en naar den weg gevraagd naar "het Wije" onder Warmond, waar veel watersport werd. De boerin voldeed beleefd aan het verzoek en wees de dames langs de Sweilandpolderkade, vanwaar een mooi aanzicht op "het Wije". De eene dame, daar gekomen, nam een schetsboek en teekende, waarna, na enig toeven, de terugtocht aanvaard werd. Een boerenknecht in dien polder werkzaam, hij had in Den Haag als militair gediend, herkende in de eene dame de koningin, wat gretig door de bevolking van het buurtschap aangenomen werd, want ook op de auto was men een vlaggetje gewaar geworden..... Menigeen benijdde de boerin, die zoo ongezoekt en zonder het te weten een onderhoud zou gehad hebben met H.M. de Koningin...

Dit was koningin Wilhemina. En dit is tevens het eind van dit boekje. Tot volgend jaar!

(© Eppo van Bolhuis 2023)